

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“ БЛАГОВЕВГРАД
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПСИХОЛОГИЯ

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

за присъждане на
образователна и научна степен **“доктор”**
Област на висше образование 3. Социални, стопански и правни
науки
Професионално направление 3.2 Психология
по Педагогическа и възрастова психология

НА ТЕМА:

**„ВЪЗРАСТОВИ РАЗЛИЧИЯ В ЦЕННОСТНАТА
СИСТЕМА И РИСКОВОТО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ
СЛУЖИТЕЛИ В СФЕРАТА НА СИГУРНОСТТА“**

Докторант: Тодор Борисов Тодоров
Научен ръководител: Доц. д-р Русанка Манчева

Благоевград
2024

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Психология“ при Философски факултет на ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ“

Дисертацията съдържа: въведение, три глави, изводи, заключение, препоръки, приноси, използвана литература и приложения.

Обем: 176 страници

Използваната литература включва:

- Общо 215 заглавия, 28 на кирилица и 187 на латиница

Таблицы: 42

Фигури: 3

Приложения: 6

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на 30.08.2024 г. от 14 ч., каб. 412 на УК 1. Материалите за защитата са на разположение в катедра „Психология“, каб. 1349

ВЪВЕДЕНИЕ

В условията на дехуманизация на обществените отношения в различни социални общности и институции, остава опасността от деморализация на личността като цяло. Все по-често се проявяват проблеми в духовно-моралната сфера на обществото, трансформации в идеите за благоприличие и морал. В сферата на сигурността, значението на духовната и морална подготовка и целенасоченото възпитаване на ценности като отговорност, чест и дълг у служителите, е от първостепенна важност.

В момента темата за морално-психологическите особености на служителите в сектор сигурност в държавни и частни организации е актуална. В рамките на тази област на изследване и обучение е необходимо да се обръща голямо внимание на възпитанието на ценностно отношение в професионалните дейности, анализ на съдържанието на ключови ценности, както и идентифициране на средства за тяхното развитие чрез подходящи психолого-педагогически подходи, ролеви игри и социално-психологически тренинги.

Особен интерес предизвиква проблемът за съществуването и формирането на духовни и морални ценности у служителите, във връзка с характерните тенденции за намаляване на ролята на моралните фактори в регулирането на поведението им. Все по-често в обществото назрява вярването, че сред работещите в тази сфера е налице корупция, безразличие и безотговорност в професионална дейност, прекомерна употреба на алкохол, зависимости към хазарт и наркотични вещества, които се явяват форми на рисково поведение. Изгражда се идеята, че тези служители са криминално проявени или имат близки контакти с криминалния контингент, склонни са към нелоялни практики, рисково и асоциално поведение, противоречащи на моралните и организационни норми. Психолозите и специалистите в областта, са изправени пред задачата да подготвят идейно мотивирани и личностно зрели специалисти, които да притежават ценности и поведение, отговарящи на изискванията на обществото и длъжността, които да не проявяват деструктивно рисково поведение.

Основната цел на дисертацията е да изведе спецификите на ценностната система у тези служители и да проследи връзката им с рисковото поведение като цяло, както и с наличието или отсъствието на някои видове рисково поведение като прекомерна употреба на алкохол, употреба на наркотични вещества, контакти с криминален контингент, продажба на информация, присвояване и др.

Настоящият дисертационен труд има за цел, също така, да обогати разбирането за възрастовите различия в ценностите и рисковото поведение и да разкрие възможностите за употреба на полиграфския метод като инструмент за установяване на някои видове рисково поведение. Получените резултати ще дадат възможност за адекватна и целенасочена психолого-педагогичека работа от страна на психолози и други специалисти в областта, във връзка с изготвяне на индивидуални или групови психолого-педагогически програми за психологично консултиране, психотерапия и психокорекция.

ГЛАВА ПЪРВА ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ

1.1. ЦЕННОСТИТЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА НАУКА

Човешките ценности са прозорец към човешката природа. Те са централно понятие в социалните науки (Schwartz, 2012). Знанието за това кои неща хората ценят и обезценяват, допринася за разбирането от какво се нуждаят, за да останат живи; какви форми на социална организация предпочитат; какви лични характеристики смятат за добродетелни; какво разпределение на ресурсите смятат за справедливо; какви истории предизвикват интереса им; какви стоки и услуги превозват; какви „хищници“, „вредители“ и болести разяждат обществата; и така нататък. Може би в тези въпроси се корени и причината толкова много усилия да са посветени на изучаването на човешките ценности (Sznycer, 2022).

Ценностите се *основават на различни интелектуални традиции* и са показатели за особеностите на функционирането на личността (Cott & Mathhwes, 2020). Те са централни за идентичността и представата за себе си (Hitlin, 2003; Rokeach, 1973). Използват се за характеризиране на културни групи, общества и индивиди, за проследяване на промените във времето и за обяснение на мотивационните основи на нагласите и поведението (Schwartz, 2012). Могат да бъдат *описани като когнитивни представяния* на желани, абстрактни, транситуационни цели, които служат като ръководни принципи в живота на хората (Schwartz, 1992) и се отнасят до това, което хората смятат за важно. Човешките ценности са абстрактни идеали, които хората смятат за значими ръководни принципи в живота си, като постижения, свобода, власт и равенство (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992). Като такива, тези идеали играят важна роля в различни нагласи и поведение (Boer & Fischer, 2013; Roccas & Sagiv, 2017), което ги прави много подходящи за разбирането на функционирането на личността и психичното благополучие (Maio, 2016). Ценностите се различават по своя приоритет като стандарти за преценка на поведение, събития и хора. Индивидите

могат да обяснят поведението, като се позовават на ценности, когато искат да оправдаят избор или действия като законни или достойни (Cott & Matthews, 2020).

Ценностите, от психологическа гледна точка, са от водещо значение за настоящата разработка. Именно затова тази точка е посветена на преглед на проблемите за дефиницията, ролята и функцията на ценностите в човешкия живот, последвани от преглед на водещи признати теории за ценностите. Разделът предоставя информация за същността и дефинициите на ценностите и ценностните системи, теоретичните подходи в разглеждането им и връзката на ценностите с други психологически фактори, като вярвания, норми, нагласи и поведение.

1.2. ПСИХОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА РИСКОВО ПОВЕДЕНИЕ

Поради своята мултидисциплинарност, понятието "риск" се използва в много социални и естествени науки и всяка от тях има свой предмет, насоченост и свои методи в изучаването на риска му (Абчук, 2006).

Рисковото поведение или поемането на риск е ангажиране в поведение, което е свързано с известна вероятност от нежелан резултат (Boyer, 2006). То е аспект (и предпоставка) на девиантното поведение (Манчева, 2017) и може да има вредно въздействие върху здравето (Taubman–Ben-Ari & Skvirsky, 2019). Най-често посочваните негативни прояви на рисково поведение се изразяват в употребата на тютюн и злоупотребата с алкохол като поведение, което уврежда здравето (Cott & Matthews, 2020). По същия начин употребата на наркотици и високорисковата сексуална активност, безразсъдното шофиране, или екстремните спортове (Taubman–Ben-Ari & Skvirsky, 2019) могат да доведат до болести, променящи живота, самонараняване и наранявания, но също и до смърт (Arnett, 2000). Към списъка с примери за рисково поведение може да се добави и хазартното поведение (Nower et al., 2004).

Зукерман (Zuckerman, 2007) посочва, че решенията дали да се приемат рискове във всяка дейност зависят от ползите или

очакваните положителни резултати, както и от самите рисковете. Такива рискове включват потенциални загуби, които може да са незначителни (загуба на пари), но също така и големи (загуба на ръка) (Glicksohn et al., 2018) Следователно поемането на риск възниква винаги, когато ползите от дадена дейност (по преценка на личността) надвишават потенциалните опасности (Zuckerman, 2007). Когато човек взема решения за поемане на риск, той реализира мисловен процес, свързан с възможните резултати от всяко поведение (Agilou et al., 2017). Тийнейджърите и възрастните използват сходни начини в процеса на вземане на решения, но имат значителни разлики в рисковото поведение в зависимост от фактори като опит, предразсъдъци, преценки, социален натиск (Keating, 2004).

В този контекст може да се отбележи, че рисковото поведение е пряко свързано с *опасността*, която се разглежда като ситуация, при която има фактор (обстоятелство), който може да причини вреда (физическа или морална), нещастие, щети и да доведе до бедствие (Ильин, 2012). Опасността може да възникне от външни въздействия, но и от действията на самия човек. Най-често срещаната оценка на опасността е рискът - вероятността от загуба при действия, свързани с опасност (Ильин, 2012).

ГЛАВА ВТОРА

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ДИЗАЙН НА ПРОВЕДЕНОТО ПСИХОЛОГИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

2.1. ОБОСНОВКА НА НАУЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Дисертационния труд се основава на две водещи схващания. Първото е, че съществува връзка между ценностите и рисковото поведение. Тази идея е базирана на редица проучвания, които откриват именно такива връзки, но фокусирайки се върху конкретни видове рисково поведение като неетичното поведение (Feldman et al., 2015), антисоциалното поведение (Romero et al., 2001), хазартното поведение (Danioni et al., 2021), агресивното поведение (Seddig & Davidov, 2018) и др. В настоящия дисертационен труд се разглеждат взаимовръзките както между ценностите и рисковото поведение като цяло, така и между отделни видове рисково поведение, с което се цели запълването на празнината в научните изследвания (т.нар. research gap). Специално внимание се обръща на нелоялното поведение на служителите и връзките му с ценностите на културно и индивидуално ново.

Второто схващане, заложено в дисертационния труд, се основава на допускането че съществуват възрастови различия в ценностната система и рисковото поведение при служители в сферата на сигурността. Данни за такива различия са установени в редица изследвания (Гарванова, 2013; Bardi et al., 2014; Robinson, 2013). Така например проучването „Тийнейджърският мозък: влиянието на връстниците върху вземането на решения от подрастващите“ (Albert et al., 2013) конкретно изследва разликите в рисковото вземане на решения между юноши и възрастни, като открива че в периода на юношеството, когато хората прекарват повече време с връстниците си, стимулите, свързани с връстниците, могат да накарат системата за възнаграждение да реагира на стойността на възнаграждението на рисковото поведение. Тъй като системата за когнитивен контрол

постепенно узрява в течение на тийнейджърските години, юношите израстват в способността си да координират емоциите и когнициите си и започват да упражняват саморегулация, дори в емоционално възбуждащи ситуации. Тези способности се отразяват в постепенното нарастване на способността да се противопоставят на влиянието на връстниците (Albert et al., 2013). Такава промяна на ценностите би могло да настъпва на първо място като резултат от физиологични и биологични промени (Ergyul, & Popova, 2019), като функция на различни приоритети в развитието на различните възрасти, особено в отговор на променящите се роли и изискванията на околната среда, свързани с етапите от живота, а също така като резултат от обществени промени, включително икономическо развитие, демократизация и политическа и икономическа стабилност (Gouveia et al., 2015; Ergyul, & Popova, 2019). Въпреки това съществува известна неяснота относно възрастовите различия както в рисковото поведение, така и ценностите.

2.2. ЦЕЛ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на настоящото изследване е да проследи връзката между ценностите и рисковото поведение при служители в сферата на сигурността. Освен в общ аспект, дисертационният труд цели да проследи връзките между ценностите и отделни видове рисково поведение като агресия, агресивна нагласа, физическа и вербална агресия, суицидна идеация, антисоциално поведение, антисоциални черти, егоцентризъм, търсене на силни усещания, проблеми с алкохола и проблеми с медикаменти, налудности и/или халюцинации, възможно самонараняване, контакти с криминален контингент и действия във вреда на работодателя. Друга цел на дисертационния труд е да проследи възрастовите различия в ценностната система и рисковото поведение при служители в сферата на сигурността.

2.3. ЗАДАЧИ

2.3.1. Организационни задачи

✓ Да се проучи и направи обзор на научни литературни източници и автори, разглеждали темата за ценностите и ценностната система;

- ✓ Да се проучат литературни източници относно проблема за риска и рисковото поведение;
- ✓ Да се проучат и представят научни обосновки за приложението на полиграфския метод в изследването на рисковото поведение;
- ✓ Да се осигурят лица, изявяващи желание за доброволно и отговорно изследване на личността;
- ✓ Да се осигурят лица, изявяващи желание за доброволно преминаване през полиграфско изследване с цел установяване истинността на техните твърдения относно теми, свързани с дейности, които биха представлявали риск за настоящия им работодател;
- ✓ Да се изготви целесъобразна стратегия за статистическа обработка на получените резултати от проведените психологични изследвания;
- ✓ Да се осигурят еднакви условия за всички изследвани лица за провеждане на психологичното изследване;
- ✓ Да се инструктират изследваните лица, по един и същ начин.

2.3.2. Изследователски задачи

- ✓ Да се проведат изследвания за изчисляване на ценностните категории и дименсии на индивидуално и културно ниво, склонността към риск, личностни особености, отнасящи се към рисковото поведение и полиграфски изследвания за установяване на наличие или отсъствие на контакт с криминален контингент и извършвани действия във вреда на работодателя у изследваните лица;
- ✓ Да се извършат съответстващи статистически процедури за установяване на статистически значими различия по възраст по отношение ценностните категории и дименсии на индивидуално и културно ниво, склонността към риск, личностни особености, отнасящи се към рисковото поведение;
- ✓ Да се извършат статистически процедури за установяване на статистически значими връзки между възрастта и ценностните категории и дименсии на индивидуално и културно

ниво, склонността към риск, личностни особености, отнасящи се към рисковото поведение;

✓ Да извършат релевантни статистически процедури за установяване на статистически значими различия в ценностните категории и дименсии на индивидуално и културно ниво, склонността към риск при лица с различен статус от проведеното полиграфско изследване;

✓ Да се анализират и интерпретират получените резултати от изследването.

2.5. ОСНОВНИ И ПОДКРЕПЯЩИ ХИПОТЕЗИ

1. ХИПОТЕЗА 1: Допуска се, че съществуват възрастови различия в рисковото поведение и ценностни категории на индивидуално и културно ниво при служители в сферата на сигурността.

- 1.1. Допуска се, че съществуват възрастови различия в ценностни категории на индивидуално ниво при служители в сферата на сигурността;
- 1.2. Допуска се, че съществуват възрастови различия в ценностни категории културно ниво при служители в сферата на сигурността;
- 1.3. Допуска се, че съществуват възрастови различия в ценностните интереси при служители в сферата на сигурността;
- 1.4. Допуска се, че съществуват статистически възрастови различия в склонността към рисковото поведение при служители в сферата на сигурността;
- 1.5. Допуска се, че съществуват статистически възрастови различия в търсенето на силни усещания при служители в сферата на сигурността;
- 1.6. Допуска се, че съществуват статистически възрастови различия в изразеността на проблемите с алкохола при служители в сферата на сигурността;
- 1.7. Допуска се, че ще се наблюдават възрастови различия между служители в сферата на сигурността по отношение

на тяхната лоялност към работодател (наличие/липса на контакт с криминален контингент и наличие/липса на действия във вреда на работодател).

2. ХИПОТЕЗА 2: Допуска се, че съществува връзка между ценностни категории на индивидуално и културно ниво и склонността към риск при служители в сферата на сигурността.

- 2.1. Допуска се, че съществува връзка между възрастта и ценностни категории на индивидуално ниво при служители в сферата на сигурността;
- 2.2. Допуска се, че съществува връзка между ценностните категории на индивидуално ниво и склонността към мотивиран риск при служители в сферата на сигурността;
- 2.3. Допуска се, че с увеличаване значимостта на ценностната дименсия индивидуално ниво „себеутвърждаване“, ще се увеличава и общата склонност към риск при служители в сферата на сигурността;
- 2.4. Допуска се, че съществува статистически значима връзка между агресията и ценностни категории на индивидуално равнище;
- 2.5. Допуска се, че съществува статистически значима връзка между антисоциалното поведение и ценностни категории на индивидуално равнище.

2.5. ИЗСЛЕДВАНИ ЛИЦА

Изследването е проведено в периода 10.10.2022 г. – 30.05.2023 година. Бяха проведени общо 284 замервания като от тях отпаднаха 79 броя, поради недовършване на цялостната процедура – отказване от полиграфско изследване – 24 изследвани лица, признания по време на предтестовото интервю – 51 души и недовършване на въпросника – 4 души. В процентно съотношение, реализираните пълни изследвания са 72,2%, **или 205 изследвани лица**. Високият процент на участващите в цялостната процедура дава основание получените резултати да се приемат като представителни, а резултатите като надеждни.

Всички лица, включени в изследването, са пълнолетни, в работоспособна възраст, вменяеми. Работят като охранители в частния сектор. Работата им се характеризира с голяма отговорност, която ежедневно служителите поемат, пренасяйки крупни суми с пари, което ги поставя във висок риск да бъдат виктимизирани и води до силен стрес, поради динамична обстановка.

2.6. МЕТОДИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ

2.6.1. Въпросник за клинична оценка на личността – PAI Plus

Въпросникът за клинична оценка на личността (PAI) е самооценъчен, обективен личностен тест, създаден да даде информация по определени значими личностни променливи в професионален контекст.

PAI Plus е конструиран за респонденти над 18 годишна възраст и съдържа 344 айтеми, разпределени в 22 неприпокриващи се скали, а именно: 4 валидни, 11 клинични клинични скали, които оценяват основните клинични синдроми, 5 скали за терапевтичен риск и 2 междуличностни скали. Десет от скалите съдържат и съответни субскали, които улесняват интерпретацията (Morey, 2003).

В настоящото изследване не се включват всички скали. Използват само тези, които се отнасят до рисковото поведение.

2.6.2. Диагностика степента на готовност към риск на Шуберт

Скалата съдържа 25 айтема. Скалата за оценка е тип ликерт и варира от -2 до 2 (Манчева, 2017). Няма реверсирани айтеми. Суровият бал се получава чрез сумиране.

Положителните отговори свидетелстват за склонност към риск, като значението на теста е от -50 до + 50.

- При по-малко от - 30 бала показва прекалена внимателност;
- Стойности от - 10 до + 10 – средни значения;
- При по-високи от + 20 бала - склонност към риск (Манчева, 2017).

2.6.3. Въпросник за диагностициране на рисково поведение

Автор на въпросника е М. Фъргюсън (Buros, O. K. 1984, p. 73, цит. По Шишков, Витанова, 2004). Използва се за диагностика на личностовата нагласа към мотивиран и немотивиран риск, които са в основата на рисковото поведение (Шишков, Витанова, 2004, стр. 168-175). Съдържа 25 въпроса, на които се отговаря по 5 степенна ликертова самооценъчна скала (Шишков, Витанова, 2004, стр. 168).

2.6.4 Въпросник на Шварц за ценностни категории и ценностни дименсии на индивидуално и културално ниво

За всяка ценност изследваните лица отговарят по девет степенна скала доколко е важен ръководен принцип в живота от -1 – противоположна на моите ценности, през 0 – не е важна до 7 – най-важна ценност (Стоянова, Гарванова, Папазова, 2020, стр. 64). Алфа на Кронбах на цялата методика е 0,88 през 1995 г. и 0,85 през 2005 г. (Гарванова, 2013). В настоящото изследване α на Кронбах = 0,94.

Като обобщение може да се каже, че на индивидуално ниво има 10 ценностни категории (сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенасоченост, стимулация, хедонизъм, постижение и власт), които се групират в две биполарни дименсии: себетрансцендентиране vs. себеутвърждаване и консерватизъм vs. откритост към промени, а двете биполарни дименсии се обединяват в два типа ценностни интереси – колективни vs. индивидуални (Гарванова, 2013; Гарванова, 2017 по Стоянова, Гарванова, Папазова, 2020, стр. 71-72).

2.6.5. Полиграфска апаратура

За провеждане на полиграфските изследвания е използван 10-канален полиграф модел LX6, произведен от Lafayette Instrument, САЩ. Апаратурата се състои от:

- маншон и помпа за отчитане на сърдечна дейност;
- два еластични гумирани датчика, които отчитат дихателните цикли (гърдно и диафрагмено дишане);

- сензор с две пластини, които отчитат електродермалната проводимост:
- седалищен сензор за отчитане на движения по време на инструменталната част.

Накрайниците на датчиците са включени в DAS устройството за събиране на данни, което е свързано с лаптоп посредством USB кабел. Данните са записани в папки, съдържащи се в софтуер LX, версия 11.8.6.

2.7. ПРОЦЕДУРА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО С ПОЛИГРАФ

Процедурата по провеждане на изследването с полиграф е съобразена с изискванията на Американската Полиграфска Асоциация, наричана накратко АПА (American Polygraph Association, 2011a). Чрез своята дейност АПА задава стандартите за работа, протоколите, които полиграфистите трябва да спазват в своята работа, както и процедурните промени, които трябва да се извършват, ако научните изследвания стигнат до значими изводи. Според АПА, полиграфското изследване се състои от три основни фази. Първата е предтестово интервю, втората – инструментална част и трета, която представлява анализ на събраните данни. Всяка от тези фази е от изключително значение за точността на теста, съответно и за неговата полезност.

2.8. МОРАЛНИ И ЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ

Всички проведени изследвания са извършени от сертифициран полиграфист, с техника, която отговаря на стандартите. Използвани са валидизирани скринингови техники за работа с полиграф. Спазен е професионалният протокол за провеждане на полиграфско изследване – проведени са предтестови интервюта, инструментална част, направена е оценка на записаните психофизиологични данни. Всички изследвани лица са подписали декларация за доброволно явяване на полиграфско изследване след като са били уведомени за етапите на процедурата и темите, по които ще бъдат тествани. Изследванията са проведени в подходяща обстановка, преценена

е и пригодността на всяко изследвано лице да премине през протокола.

Придържайки се към етичните принципи на провеждане на психологическото изследване и изхождайки от факта, че изследваните лица, включени в настоящото изследване са подложени на регулярно периодично изследване, всички данни, попадащи в категорията конфиденциална информация бяха премахнати, с цел запазване хигиената на изследването.

2.9. МЕТОДИ ЗА ОБРАБОТКА И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Статистическата обработка на данните от проведеното изследване е реализирана посредством програмата за статистическа обработка IBM SPSS Statistics 19. Използвани са следните статистически методи:

Дескриптивна (описателна) статистика – чрез нея са извършени следните процедури: изчисляване на средноаритметични и средноквадратични стойности, пресмятане на дялове и проценти.

2.9.1. Статистически методи за проверка на хипотези:

- χ^2 – анализ – непараметричен метод за проверка на хипотези;
- U-критерий на Ман-Уитни – използва се за проследяване значимостта на различието при изследване на статистически значимите различия двете изследвани групи;
- Kruskal–Wallis one-way analysis of variance- предствлява непараметричен тест за проверка на хипотези за различия между независими извадки;
- Корелационен анализ на Пийърсън – предназначен за откриване на статистически значими връзки между две променливи.

ГЛАВА ТРЕТА

ОБРАБОТКА, АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

3. АНАЛИЗ НА ВЪЗРАСТОВИТЕ РАЗЛИЧИЯ

В настоящата част от дисертационния труд се представят резултатите и анализите от направените статистически процедури за установяване на възрастови различия по отношение на ценностите и рисковото поведение при лица, работещи в сферата на сигурността.

3.1. РАЗЛИЧИЯ В ЦЕННОСТНИ КАТЕГОРИИ И ЦЕННОСТНИ ДИМЕНСИИ НА ИНДИВИДУАЛНО И КУЛТУРАЛНО НИВО СПОРЕД ВЪЗРАСТТА

За откриването на статистически значими различия по възраст по отношение ценностните категории и ценностните дименсии на индивидуално и културално ниво при изследваните лица бе приложен непараметричен тест на Крискал-Уолис (Kruskal-Wallis), който е алтернатива на еднофакторния дисперсионен анализ за съпоставка на три и повече независими извадки (Ганева, 2016).

При изследваните лица се установяват статистически значими различия между поне две възрастови групи по отношение на следните *ценностни категории*: *конформност* ($\chi^2_{(4)}=11.069$, $p=0,026$); *стимулация* ($\chi^2_{(4)}=11.005$, $p=0,027$).

Проведеният допълнителен Пост-хок тест с корекцията на Бонферони показва, че изследваните лица на възраст между 41 и 50 години по-високо ценят *конформността* в сравнение с тези над 60 години ($p=0,014$).

Стимулацията като ценностна категория се цени в по-висока степен от изследваните лица на 20-30 години, следвани от тези над 60 години, а най-малко от лицата на възраст между 51 и 60 години ($p=0.005$).

Така представените данни потвърждават хипотеза 1.1., а именно че съществуват възрастови различия в

ценностните категории на индивидуално ниво при служителите в сферата на сигурността и по-конкретно конформността, стимулацията.

При ценностните дименсии „себетрансцендентизиране“, „себеутвърждаване“, „консерватизъм на индивидуално ниво“ и „откритост към промени“ не се установяват статистически значими различия ($p > 0.05$). На коментар могат да бъдат подложени данните, които се наблюдават при ценностната дименсия „откритост към промени“. Въпреки, че не се открива статистически значима разлика ($p = 0,064$), разглеждайки средните рангове се установява, че изследваните лица на възраст между 20 и 30 години ценят в по-голяма степен откритостта към промени ($\text{MeanRank}_{20-30 \text{ години}} = 139,00$), а лицата на възраст между 51 и 60 годишна възраст най-малко ($\text{MeanRank}_{51-60 \text{ години}} = 94,10$). На базата на така получените резултати се установява, че възрастта не е фактор, повлияващ четирите ценностни дименсии.

Резултатите, от преведената статистическа процедура за установяване на значими различия по отношение на ценностни категории на културно ниво сочат, че „Афективна автономност“ се цени в по-висока степен от изследваните лица на възраст между 20 и 30 години, а най-малко от лицата на възраст между 51 и 60 години ($p = 0,005$). Проследявайки стойностите на средните рангове се наблюдава тенденция на постепенно спадане на ценностната значимост на афективната автономност с повишаване на възрастта. Резултатите са показател, за това, че възрастта е значим фактор за ценностната категория „афективна автономност“.

Статистически значими възрастови различия се установяват и по отношение на ценностната категория „хармония“ ($p = 0,048$). Най-висока значимост на хармонията придават изследваните лица във възрастовата група 41-50 години ($\text{MeanRank}_{41-50 \text{ години}} = 130,95$), следвани от лицата във възрастовата група на възраст между 20 и 30 години ($\text{MeanRank}_{20-30 \text{ години}} = 122,63$). Най-ниско се оценява хармонията от лицата на възраст 31-40 г. ($\text{MeanRank}_{31-40 \text{ години}} = 85,41$). Резултатите

показват, че възрастта е значим фактор за оценяването на ценностната „хармония“.

Проведените статистически процедури потвърждават хипотеза 1.2., която допуска, че съществуват възрастови различия в ценностни категории културно ниво при служители в сферата на сигурността и по-конкретно по отношение ценностните категории афективна автономност и хармония.

С цел по-задълбочено проследяване на връзките между възрастта и човешките ценности данните бяха подложени на статистическа процедура корелационен анализ (Bivariate correlation), определящ силата на линейна връзка между две променливи, като по този начин се установява в каква степен се изменя едната променлива при промени в другата (Стоянова & Пенева, 2014).

Данните са представени в Таблица 1.

Таблица 1.

Резултати от статистическа процедура корелационен анализ, приложен за установяване на връзка между възрастта и ценностните категории и дименсии

Ценностни категории	Възраст	
	r	p
Сигурност	0,051	0,466
Конформност	-0,084	0,231
Традиция	-0,103	0,142
Доброжелателност	-0,161	0,021*
Универсализъм	-0,023	0,739
Себенаоченост	-0,122	0,082

Стимулация	-0,179	0,010*
Хедонизъм	-0,179	0,010*
Постижение	-0,145	0,038*
Власт	-0,105	0,134
Ценностни дименсии		
Себетрансцендентиране	-0,102	0,145
Себеутвърждаване	-0,147	0,036*
Консерватизъм на индивидуално равнище	-0,056	0,428
Откритост към промени	-0,207	0,003*
Ценностни интереси		
Колективни интереси	-0,083	0,236
Индивидуални интереси	-0,194	0,005
Ценностни категории на културно ниво		
Консерватизъм на културно равнище	-0,049	0,485
Афективна автономност	-0,226	0,001*
Интелектуална автономност	-0,119	0,089
Автономност (обединена)	-0,197	0,005*
Йерархия	-0,079	0,263
Егалитаризъм	-0,124	0,076
Майсторство	-0,194	0,033
Хармония	-0,044	0,531

където r е стойността на корелационния коефициент на Пийърсън
 p – равнище на значимост на корелационния коефициент
*корелацията е значима $p < 0,05$

В резултат на направения корелационен анализ се установи наличие на слаби, но значими обратнопропорционални връзки между възрастта и ценностните категории на индивидуално ниво доброжелателност, стимулация, хедонизъм и постижение. На практика това означава, че с напредване на възрастта слабо, но значимо намалява стойността на доброжелателността, стимулацията и хедонизъм и постиженията. Аналогични резултати откриваме в изследване на Стоянова, Гарванова и Папазова (2020) сред българска извадка.

Резултатите сочат, също така, че с възрастта намаляват значимостта си и ценностните дименсии „себеутвърждаване“ и „откритост към промени“.

На културно ниво слабо, но значимо с възрастта намаляват значимостта си и афективната автономност и общата автономност.

Може да се твърди, че съществува тенденцията с остаряването да намалява значимостта на редица ценностни категории и дименсии, както на индивидуално, така и на културно ниво сред служителите в сферата на сигурността. Данните потвърждават хипотеза 2.1.

3.2. РАЗЛИЧИЯ В РИСКОВОТО ПОВЕДЕНИЕ СПОРЕД ВЪЗРАСТТА

Резултати от Въпросник за диагностика на рисково поведение на М. Фьргюсън

Непараметрична статистическа процедура Крискал-Уолис бе приложена за проследяване на възрастовите различия в рисковото поведение, и по-конкретно склонността към мотивиран, немотивиран и обща склонност към риск, измерени с Въпросник за диагностика на рисково поведение на М. Фьргюсън.

Резултатите показват, че се установяват статистически значими различия в нагласата към *мотивиран риск* ($\chi^2_{(4)}=9,579$,

$p= 0,048$) и *общата склонност към риск* ($\chi^2_{(4)}=11,106$, $p= 0,025$) между поне две от възрастовите групи изследвани лица.

Отчитайки факта, че по-ниските резултатите по този въпросник означават по-висока склонност към риск, анализът на средните рангове показва, че най-склонни към *мотивиран риск* са изследваните лица на възраст между 20 и 30 години ($\text{MeanRank}_{20-30г.} = 78,44$), а най-малко склонни към мотивиран риск са лицата на възраст между 51 и 60 години ($\text{Mean Rank}_{51-60г} = 111,74$).

Проведеният допълнителен Пост-хок тест с корекцията на Бонферони показва, че по-склонни към *мотивиран риск* са изследваните лица на възраст над 60 години в сравнение с тези на възраст 31-40 г. ($p= 0,049$), както и по-склонни към *мотивиран риск* са изследваните лица на възраст над 60 години в сравнение с тези на възраст 51-60 г. ($p= 0,036$).

Не се отчитат статистически значими възрастови различия при немотивирания риск ($p>0,05$).

По отношение на *общата склонност към риск* също се отчитат статистически значими възрастови различия, като най-склонни към риск в настоящото изследване са изследваните лица отново на възраст 20-30 г. ($\text{MeanRank}_{20-30г.} = 77,38$), а най-малко склонни към риск са лицата на възраст между 51 и 60 години ($\text{Mean Rank}_{51-60г} = 111,47$).

Резултатите потвърждават хипотеза 1.4., а именно че съществуват статистически възрастови различия в склонността към рисковото поведение при служителите в сферата на сигурността.

Възрастови различия в степента на готовност към риск по Шуберт (PSK)

Аналогично, непараметрична статистическа процедура Крискал-Уолис бе приложена за проследяване на възрастови различия в готовността към риск на изследваните лица.

Таблица 2.

Възrastови различия в готовността към риск при изследваните лица

	Възраст (групи)	MR	χ^2	df	p
Готовност към риск на Шуберт	20-30 г.	125,38	8,937	4	0,063
	31-40 г.	111,91			
	41-50 г.	77,86			
	51-60 г.	97,36			
	Над 60 г.	112,64			

$N=205$

Видно от представената Таблица 2 не се установяват статистически значими възрастови различия по отношение на готовността на изследваните лица към риск ($p > 0,05$). Проследявайки средните рангове обаче, се отчита факта, че изследваните лица на възраст между 20 и 30 години. ($\text{Mean Rank}_{20-30г.} = 125,38$), имат най-висока готовност към риск, докато лицата на възраст между 41 и 50 години ($\text{Mean Rank}_{41-50г.} = 77,86$) най-ниска.

3.3. РАЗЛИЧИЯ В НЯКОИ ЛИЧНОСТНИ ОСОБЕНОСТИ СПОРЕД ВЪЗРАСТТА

Резултатите от статистическата процедура за установяване на възрастови различия спрямо скалите от Въпросник за клинична оценка на личността (PAI Plus) с непараметричен тест Крискал-Уолис са представени в Таблица 2.

Таблица 3.

Възрастови различия в личностовите особености (от PAI) на изследваните лица

	Възраст	MR	χ^2	df	p
Агресия	20-30 г.	96,38	3,559	4	0,469
	31-40 г.	118,50			
	41-50 г.	92,36			

	51-60 г.	99,88			
	Над 60 г.	105,31			
Агресивна нагласа	20-30 г.	88,81			
	31-40 г.	100,15			
	41-50 г.	73,91	14,911	4	0,005
	51-60 г.	101,42			
	Над 60 г.	129,38			
Вербална агресия	20-30 г.	103,13			
	31-40 г.	113,94			
	41-50 г.	100,91	1,495	4	0,828
	51-60 г.	101,38			
	Над 60 г.	98,69			
Физическа агресия	20-30 г.	103,06			
	31-40 г.	133,32			
	41-50 г.	118,82	18,187	4	0,001
	51-60 г.	97,53			
	Над 60 г.	82,00			
Суицидна идеация	20-30 г.	94,75			
	31-40 г.	108,32			
	41-50 г.	98,77	15,776	4	0,003
	51-60 г.	90,45			
	Над 60 г.	131,24			
Антисоциални черти	20-30 г.	131,13			
	31-40 г.	97,68			
	41-50 г.	93,36	7,509	4	0,111
	51-60 г.	96,49			
	Над 60 г.	115,74			
Антисоциално поведение	20-30 г.	115,88			
	31-40 г.	114,12			
	41-50 г.	99,00	2,729	4	0,604
	51-60 г.	100,47			
	Над 60 г.	96,67			

Егоцентризъм	20-30 г.	129,88	11,649	4	0,020
	31-40 г.	80,24			
	41-50 г.	90,95			
	51-60 г.	103,29			
	Над 60 г.	116,88			
Търсене на силни усещания	20-30 г.	133,06	16,759	4	0,002
	31-40 г.	87,71			
	41-50 г.	96,14			
	51-60 г.	93,51			
	Над 60 г.	128,10			
Проблеми с алкохола	20-30 г.	90,38	13,863	4	0,008
	31-40 г.	80,68			
	41-50 г.	84,50			
	51-60 г.	108,38			
	Над 60 г.	123,90			
Проблем с медикаменти	20-30 г.	73,63	8,802	4	0,066
	31-40 г.	114,21			
	41-50 г.	85,91			
	51-60 г.	102,68			
	Над 60 г.	114,76			

N=205

Представените резултати показват, че се установяват статистически значими различия между поне две от възрастовите групи изследвани лица в следните показатели (от PAI Plus): *агресивна нагласа* ($\chi^2_{(4)}=14,911$, $p= 0,005$); *физическа агресия* ($\chi^2_{(4)}=18.187$, $p= 0,001$); *суицидна идеация* ($\chi^2_{(4)}=15,776$, $p= .003$) и *егоцентризъм* ($\chi^2_{(4)}=11.649$, $p= 0,002$).

Статистически значимо по-висока е *агресивната нагласа* при изследваните лица на възраст над 60 години в сравнение с тези на възраст 41-50 г. ($p= 0,003$). По-склонни към *физическа агресия* обаче са изследваните лица на възраст 31-40 години (MeanRank=133,32) в сравнение с тези на възраст над 60 години (MeanRank=82,00) и с тези на възраст 51-60 г. ($p= 0,016$).

Суицидната идеация е статистически значимо по-изразена при изследваните лица над 60 години в сравнение с тези на възраст 51-60 г. ($p=0,001$).

Проведеният анализ показва също, че по-ниски са нивата на *егоцентризъм* при изследваните лица на възраст 31-40 г. в сравнение с тези на възраст над 60 г. ($p=0,005$) и с тези на възраст 20-30 години ($p=0,006$).

Статистически значимо по-склонни към *търсене на силни усещания* са изследваните лица на възраст над 60 години в сравнение с тези на възраст 31-40 г. ($p=0,029$) и с тези на възраст 51-60 г. ($p=0,016$). **На база получения резултат се потвърждава хипотеза 1.5., а именно че съществуват статистически възрастови различия в търсенето на силни усещания при служители в сферата на сигурността.**

По отношение на проблемите с алкохола получените резултати сочат, че статистически значимо по-изразени са те при изследваните лица на възраст над 60 години в сравнение с изследваните на възраст 31-40 г. ($p=0,015$). **Този резултат потвърждава допускането, заложено в хипотеза 1.6., а именно, че съществуват статистически възрастови различия в изразеността на проблемите с алкохола при служители в сферата на сигурността.**

Анализ на връзката между разглежданите личностни особености и възрастта

Таблица 4.

Резултати от статистическа процедура корелационен анализ, приложен за установяване на връзка между личностни характеристики и възрастта

	Възраст	
	r	p
Агресия	0,003	0,963
Агресивна нагласа	0,218	0,002*

Вербална агресия	-0,089	0,205
Физическа агресия	-0,143	0,041*
Суицидна идеация	0,013	0,853
Антисоциални черти	0,046	0,516
Антисоциално поведение	-0,013	0,848
Егоцентризъм	0,150	0,032*
Търсене на силни усещания	0,069	0,323
Проблеми с алкохола	0,211	0,002*
Проблеми с медикаменти	0,134	0,055

*където r е стойността на корелационния коефициент на Пийърсън
p – равнище на значимост на корелационния коефициент
корелацията е значима $p < 0,05$

Резултатите, представени в Таблица 4 показват правопрпорционални, статистически значими слаби връзки между възрастта и агресивната нагласа, егоцентризма и проблемите с алкохола ($p < 0,05$). Това означава, че с възрастта слабо, но значимо се увеличават агресивната нагласа, егоцентризма и проблемите с алкохола сред служителите в сферата на сигурността.

Обратнопропорционална слаба, но статистически значима връзка се наблюдава между възрастта и физическата агресия ($p < 0,05$). На практика това означава, че с увеличаване на възрастта физическата агресия намалява.

На анализ могат да бъдат подложени данните от скалата „проблеми с алкохола, където стойността на разнищеното на значимост на корелационния коефициент е $p = 0,055$. Резултатите показват отново слаба връзка между възрастта и проблемите с

медикаменти, т.е. с остаряването проблемите с медикаменти се увеличават.

3.4. РАЗЛИЧИЯ В СТАТУСА ОТ ПРОВЕДЕНОТО ПОЛИГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ СПОРЕД ВЪЗРАСТТА

Съгласно *хипотеза 1.7.* се допуска, че ще се наблюдават възрастови различия между служителите в сферата на сигурността по отношение на тяхната лоялност към работодателя (наличие/липса на контакт с криминален контингент и наличие/липса на действия във вреда на работодателя). С цел потвърждаване или отхвърляне на посочената хипотеза, данните бяха подложени на обработка чрез статистическа процедура χ^2 – анализ.

Резултатите от проведената статистическа процедура отхвърлят наличието на възрастови различия по отношение на наличието или отсъствието на контакт с криминален контингент сред изследваните лица ($p=0,209>0,05$). *Резултатите отхвърлят частично хипотеза 1.7., а именно че ще се наблюдават възрастови различия между служителите в сферата на сигурността по отношение на тяхната лоялност към работодателя (наличие/липса на контакт с криминален контингент).*

Резултатите от проведената статистическа процедура потвърждават наличието на възрастови различия по отношение на наличие/липса на извършвани действия във вреда на работодателя ($p=0,043<0,05$). *Резултатите потвърждават частично хипотеза 1.7., а именно че ще се наблюдават възрастови различия между служителите в сферата на сигурността по отношение на тяхната лоялност към работодателя (наличие/липса на действия във вреда на работодателя).*

С цел по-задълбочено проследяване на възрастовите различия при лица с различен статус от полиграфското изследване и по-конкретно по отношение на тяхната лоялност към работодателя (наличие/липса на действия във вреда на

работодателя), бе приложена статистическа непараметрична процедура на Mann-Whitney. Резултатите показват, че съществува статистически значими различия във възрастта при лица извършвали или не действия във вреда на работодателя ($U=129,50$; $p=0,006$). Лицата, които не са извършвали действия във вреда на работодателя са статистически по-възрастни ($MR=106,9$) от лицата, които са извършвали действия във вреда на работодателя ($MR = 70,48$). Може да се посочи, че по-младите изследвани лица са по-склонни да извършват действия във вреда на работодателя, съответно са и по-малко лоялни.

3.5. АНАЛИЗ НА ВРЪЗКАТА МЕЖДУ ЦЕННОСТНАТА СИСТЕМА И РИСКОВОТО ПОВЕДЕНИЕ

Една от целите, заложи в дисертационния труд е проследяване на връзката между ценностната система и рисковото поведение при служители в сферата на сигурността. Постигането на тази цел изисква употребата на статистическата процедура корелационен анализ по Пиърсън.

3.5.1. Резултати от корелационен анализ на Пиърсън за проследяване на връзката между ценностните категории и дименсии, измерения с въпросника на Шварц и личностовата нагласа към мотивиран и немотивиран риск (по М. Фъргюсън)

Таблица 5.

Корелация между ценностните категории на индивидуално ниво и личностовата нагласа към мотивиран и немотивиран риск (по М. Фъргюсън)

		Мотивиран риск	Немотивиран риск	Обща склонност към риск
Сигурност	r	0,224**	0,212**	0,240**
	p	0,001	0,002	0,001
Конформност	r	0,235**	0,059	0,152*
	p	0,001	0,403	0,029

Традиция	r	0,160*	0,169*	0,184**
	p	0,022	0,016	0,008
Доброжелателност	r	0,203**	0,103	0,158*
	p	0,004	0,142	0,023
Универсализъм	r	0,223**	0,263**	0,277**
	p	0,001	0,000	0,000
Себенасоченост	r	0,234**	0,251**	0,281**
	p	0,001	0,000	0,000
Стимулация	r	0,277**	0,322**	0,350**
	p	0,000	0,000	0,000
Хедонизъм	r	0,193**	0,157*	0,204**
	p	0,006	0,024	0,003
Постижение	r	0,134	0,228**	0,219**
	p	0,055	0,001	0,002
Власт	r	0,091	0,165*	0,154*
	p	0,197	0,018	0,027

$N=205$

** . Корелацията е значима на ниво 0.01

* . Корелацията е значима на ниво 0.05

Представените резултати в Таблица 5 показват, че се установява статистически значима положителна слаба корелация между *мотивирания риск* и ценностните категории *сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенасоченост, стимулация, хедонизъм*. Тоест получените резултати показват, че с покачването на значимостта на ценностните категории *сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенасоченост, стимулация, хедонизъм*, при служителите в сферата на сигурността е по-изразена и нагласата към *мотивиран риск*

Получените резултати дават основание да се приеме, че съществува връзка между някои ценностни категории и

мотивирания риск при служителите в сферата на сигурността. Този резултат потвърждава хипотеза 2.2.

По отношение на *немотивирания риск*, статистически значими корелации се наблюдават с ценностните категории *сигурност, традиция, универсализъм, себенасоченост, стимулация, хедонизъм, постижение и власт*. Данните показват, че с увеличаване на значимостта на посочените ценностни категории се увеличава и склонността към немотивиран риск.

И тук резултатите сочат, че съществува връзка между немотивирания риск и някои ценностни категории сред служителите в сферата на сигурността.

Аналогични резултати се откриват и при *общата склонност към риск*. Статистически значими корелации се наблюдават със всички ценностни категории на индивидуално ниво. Данните показват, че с увеличаване на стойността на всяка една от ценностните категории се увеличава и общата склонност към риск.

Таблица 6.

Корелация между ценностните дименсии индивидуално ниво и личностовата нагласа към мотивиран и немотивиран риск (по М. Фъргюсън)

		Мотивиран риск	Немотивиран риск	Обща склонност към риск
Себетрансцендентиране	г	0,241**	0,210**	0,248**
	р	0,000	0,003	0,000
Себеутвърждаване	г	0,132	0,231**	0,219**
	р	0,059	0,001	0,002
Консерватизъм на индивидуално равнище	г	0,241**	0,168*	0,223**
	р	0,000	0,016	0,001
Откритост към промени	г	0,299**	0,310**	0,354**
	р	0,000	0,000	0,000

N=205

***. Корелацията е значима на ниво 0,01*

**. Корелацията е значима на ниво 0,05*

Представените резултати в Таблица 6 също показват, че се установява статистически значима положителна слаба корелация между *ценностните дименсии на индивидуално ниво себеутвърждаване, консерватизъм на индивидуално равнище и*

откритост към промени и мотивирания риск ($p < 0,05$). Данните сочат, че с увеличаване на стойността на себеутвърждаването, консерватизмът на индивидуално равнище и откритостта към промени се увеличава и склонността към мотивиран риск.

Немотивираният риск корелира с всички ценностни дименсии на индивидуално ниво ($p < 0,05$), като корелацията с откритостта към промени е умерена. Данните отново сочат, че с нарастването на стойността на всяка една от ценностните дименсии, слабо, но значимо нараства и склонността към немотивиран риск.

Общата склонност към риск също корелира с всички ценностни дименсии на индивидуално ниво. Този резултат потвърждава хипотеза 2.3., а именно че с увеличаване значимостта на ценностната дименсия индивидуално ниво себеутвърждаване, ще се увеличава и общата склонност към риск при служителите в сферата на сигурността.

Таблица 7.

Корелация между ценностните интереси на индивидуално ниво и личностовата нагласа към мотивиран и немотивиран риск (по М. Фъргюсън)

		Мотивиран риск	Немотивиран риск	Обща склонност към риск
Колективни интереси	r	0,252**	0,198**	0,246**
	p	0,000	0,004	0,000
Индивидуални интереси	r	0,241**	0,296**	0,316**
	p	0,001	0,000	0,000

$N=205$

** Корелацията е значима на ниво 0.01

* Корелацията е значима на ниво 0.05

Резултатите в Таблица 7 демонстрират наличието на статистически значима правопрпорционална слаба корелация между мотивирания риск и колективните и индивидуални интереси. Установява се, че с покачване значимостта на колективните и индивидуални интереси се покачва и мотивирания риск.

Отново слаба, но значима корелация има между немотивирания риск и колективните и индивидуални интереси.

Данните сочат, че с покачване значимостта на *колективните и индивидуални интереси* слабо, но значимо се покачва и нагласата към *немотивиран риск*.

Аналогични са и резултатите по отношение на общата склонност към риск, където също се наблюдава слаба корелация с колективните интереси и умерена с индивидуалните интереси. Данните отново показват, че с покачване значимостта на *колективните и индивидуални интереси* слабо, но значимо се покачва и общата склонност към риск.

Таблица 8.

Корелация между ценностните категории на културно ниво и личностовата нагласа към мотивиран и немотивиран риск (по М. Фъргюсън)

		Мотивиран риск	Немотивиран риск	Обща склонност към риск
Консерватизъм на	г	0,222**	0,136	0,195**
културно равнище	р	0,001	0,052	0,005
Афективна автономност	г	0,299**	0,255**	0,315**
	р	0,000	0,000	0,000
Интелектуална	г	0,265**	0,230**	0,279**
автономност	р	0,000	0,001	0,000
Автономност (обединена)	г	0,319**	0,275**	0,337**
	р	0,000	0,000	0,000
Йерархия	г	0,141*	0,284**	0,250**
	р	0,044	0,000	0,000
Егалитаризъм	г	0,338**	0,307**	0,355**
	р	0,000	0,000	0,000
Майсторство	г	0,152*	0,276**	0,261**
	р	0,030	0,000	0,000
Хармония	г	0,045	0,079	0,077
	р	0,521	0,262	0,274

$N=205$

***. Корелацията е значима на ниво 0.01*

**. Корелацията е значима на ниво 0.05*

Установява се и статистически значима положителна **умерена корелация** между *мотивирания риск и автономност (обединена)* и *егалитаризъм*, както и **слаба корелация** при *афективна автономност, интелектуална автономност, йерархия и майсторство*. Тоест получените резултати показват,

че с покачването на значимостта на ценностните категории на културно ниво *автономност (обединената), афективна и интелектуална автономност, йерархия, егалитаризъм, и майсторство* при служителите в сферата на сигурността, е по-изразена и нагласата към *мотивиран риск*.

Данните в Таблица 8 показват и статистически значима положителна **умерена** корелация между *немотивиран риск* и ценностните категории на културно ново *стимулация, откритост към промени и егалитаризъм*. Тоест получените резултати показват, че с покачването на значимостта на *стимулацията, откритостта към промени и егалитаризма* при изследваните лица е по-изразена и нагласата към *немотивиран риск*.

Установява се и статистически значима положителна **умерена корелация** между *обща склонност към риск* и *афективна автономност, автономност (обединена) и егалитаризъм*. Получените резултати показват, че с покачването на значимостта на *афективната автономност, автономността (обединената) и егалитаризма* при изследваните лица е по-изразена и *общата склонност към риск*.

3.5.2. Резултати от корелационен анализ на Пиърсън за проследяване на връзката между ценностните категории и дименсии, измерения с въпросника на Шварц и готовността към риск (по Шуберт)

За установяване на статистически значими връзки между ценностните категории и дименсии, измерения с въпросника на Шварц и готовността към риск отново бе приложена статистическата процедура корелационен анализ по Пиърсън.

Таблица 9.

Корелация между ценностните интереси на индивидуално ниво и готовността към риск (по Шуберт)

		Готовност към риск на Шуберт	
		R	P

Ценностни категории

Сигурност	0,095	0,174
Конформност	0,069	0,327
Традиция	0,175	0,012*
Доброжелателност	0,050	0,476
Универсализъм	0,135	0,054
Себенасоченост	0,111	0,115
Стимулация	0,269	0,00*
Хедонизъм	0,160*	0,022*
Постижение	0,175	0,025*
Власт	0,134	0,055

Ценностни дименсии

Себетрансцендентиране	0,106	0,131
Себеутвърждаване	0,171	0,014*
Консерватизъм на индивидуално равнище	0,132	0,060
Откритост към промени	0,238	0,001*

Ценностни интереси

Колективни интереси	0,123	0,078
Индивидуални интереси	0,225*	0,001*

Ценностни категории на културно ниво

Консерватизъм на културно равнище	0,092	0,189
-----------------------------------	-------	-------

Афективна автономност	0,246	0,000
Интелектуална автономност	0,141	0,044*
Автономност (обединена)	0,220	0,002*
Йерархия	0,255	0,000*
Егалитаризъм	0,193	0,005*
Майсторство	0,117	0,094
Хармония	-0,005	0,943

*където r е стойността на корелационния коефициент на Пийърсън
p – равнище на значимост на корелационния коефициент
корелацията е значима $p < 0,05$

Видно от представените резултати в Таблица 9 се установява статистически значима положителна слаба корелация между *готовността към риск (по Шуберт)* и следните ценностни категории: *традиция, стимулация, хедонизъм, постижение* ($p < 0,05$). Тоест получените резултати показват, че с покачването на значимостта на ценностните категории (традиция, стимулация, хедонизъм, постижение) при изследваните лица е по-силно изразена и готовността към риск.

Може да се твърди че съществува статистическа връзка между някои ценностни категории на индивидуално ниво и готовността към риск

По отношение на ценностните дименсии на индивидуално ниво и готовността към риск, слаба положителна корелация се наблюдава със *себеутвърждаване* и с *откритост към промени* ($p < 0,05$). *С увеличаване стойността на себеутвърждаването и откритостта към промени, се увеличава и готовността към риск.*

При ценностните интереси се установява статистическа значима връзка между *готовността към риск* и *индивидуалните интереси* ($p < 0,05$). Резултатите показват, че с увеличаване значимостта на индивидуалните интереси слабо, но значимо се увеличава и готовността към риск.

Анализът на данните, касаещи ценностните категории на културно ниво, показват статистически значима слаба връзка между *афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена), йерархия и егалитаризъм*. Тоест получените резултати показват, че с увеличаване значимостта на ценностните категории на културно ниво (*афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена), йерархия и егалитаризъм*) при изследваните лица, служители в сферата на сигурността, е по-силно изразена и *готовността към риск*.

3.8.3. Резултати от корелационен анализ на Пиърсън за проследяване на връзката между ценностните категории и дименсии, измерения с въпросника на Шварц и личностните особености (от PAI Plus)

Основавайки се от разгледаните в Глава първа теоретични постановки и емпирични изследвания, в настоящият дисертационен труд се приема, че изследваните с въпросника за клинична оценка на личността PAI Plus, личностни категории (*агресия, агресивна нагласа, вербална агресия, физическа агресия, суицидна идеация, антисоциални черти, антисоциално поведение, егоцентризъм, търсене на силни усещания, проблеми с алкохола и проблеми с медикаменти*) се отнасят към рисковото поведение. На тази основа е направен корелационен анализ за установяване на статистически значими връзки между разгледаните личностни категории и ценностните категории и дименсии на индивидуално и културно ниво.

Данните показват, че се установява статистически значима отрицателна слаба корелация между показателя *агресия* и следните ценностни категории на индивидуално равнище: *сигурност, традиция, доброжелателност, себенасоченост, стимулация*, при изследваните лица. Установява се и статистически значима отрицателна **умерена** корелация между *агресия* и следните ценностните категории и *конформност, универсализъм, постижение* при изследваните лица.

Получените резултати показват, че с повишаването на значимостта на ценностните категории *сигурност, традиция,*

доброжелателност, себенасоченост, стимулация, конформност, универсализъм, постижение, намалява и агресивността при изследваните лица.

Така представените резултати потвърждават хипотеза 2.4., а именно че съществуват статистически значими връзки между агресията и ценностни категории на индивидуално равнище.

По показателя агресивна нагласа се установява и статистически значима отрицателна слаба корелация между *агресивна нагласа* и следните ценностни категории на индивидуално ниво: *сигурност, традиция, универсализъм, стимулация, хедонизъм, власт*, при изследваните лица.

Установява се и статистически значима отрицателна умерена корелация между *агресивна нагласа* и ценностните категории *конформност, доброжелателност, себенасоченост, постижение*, при изследваните лица.

Полученият резултат показва, че с повишаването на значимостта на ценностните категории на индивидуално ниво (*сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенасоченост, стимулация, хедонизъм, постижение, власт*) намалява и *агресивната нагласа* при изследваните лица.

Установява се и статистически значима отрицателна слаба корелация между *вербална агресия* и следните ценностни категории: *конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, власт*, при изследваните лица. Тоест полученият резултат показва, че с повишаване значимостта на посочените ценностни категории на индивидуално ниво намалява и *вербалната агресия* при изследваните лица.

Установява се и статистически значима отрицателна слаба корелация между *физическа агресия* и ценностните категории *сигурност, универсализъм, себенасоченост, стимулация, постижение* при изследваните лица. Тоест полученият резултат показва, че с повишаване значимостта на ценностните категории *сигурност, универсализъм, себенасоченост, стимулация, постижение*, намалява и *физическата агресия* при изследваните лица.

Корелационният анализ разкрива статистически значима отрицателна **слаба** корелация между *суицидна идеация* и ценностните категории *сигурност, конформност, традиция, универсализъм, стимулация, постижение, власт*, при изследваните лица и статистически значима отрицателна **умерена** корелация между *суицидна идеация* и ценностните категории *доброжелателност, себенасоченост*. Резултатът показва, че с повишаване значимостта на ценностните категории и *сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенасоченост, стимулация, постижение, власт*, намалява *суицидната идеация* при изследваните лица.

Установява се и статистически значима отрицателна слаба корелация между показателя *антисоциални черти* и ценностните категории *конформност и доброжелателност*, както и статистически значима **положителна слаба** корелация между *антисоциални черти* и *стимулация* при изследваните лица. Резултатът означава, че с повишаване значимостта на ценностните категории *конформност и доброжелателност*, са по-слабо изразени и *антисоциалните черти* при изследваните лица, а с покачването на значимостта на стимулацията, са по-силно изразени и *антисоциалните черти* при изследваните лица.

Статистически значима отрицателна слаба е и корелацията между *антисоциално поведение* и ценностните категории на индивидуално ниво *сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенасоченост, постижение и власт*. В този смисъл полученият резултат показва, че с повишаване значимостта на ценностните категории и *сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенасоченост, постижение, власт*, намалява *антисоциалното поведение* при изследваните лица – те стават по конформни и по-склонни към следване на моралните норми.

Този резултат потвърждава хипотеза 2.5., а именно, че съществува статистически значима връзка между антисоциалното поведение и ценностни категории на индивидуално равнище.

Егоцентризъмът корелира статистически с ценностните категории *конформност и доброжелателност* като корелацията е *слаба и отрицателна, а между егоцентризъм и власт се*

наблюдава статистически значима **положителна слаба** корелация. Резултатът означава, че с повишаване значимостта на ценностните категории *конформност, доброжелателност* е по-слабо изразен и *егалитаризма*, а с покачване значимостта на *властта* е по-силно изразен и *егалитаризма* при изследваните лица.

Установява се и статистически значима **положителна слаба** корелация между показателя *търсене на силни усещания* ценностната категория *стимулация*. Резултатът показва, че с покачването на значимостта на *стимулация*, е по-силно изразена и тенденцията към *търсене на силни усещания* (стремежът към поемането на рискове и към изпробването на нови неща) при изследваните лица.

Статистически значима отрицателна слаба е и корелацията между показателя *проблеми с алкохола* и ценностни категории *доброжелателност, универсализъм, себенабоченост, постижение, власт*. Полученият резултат показва, че с повишаване значимостта на ценностните категории на индивидуално ниво *доброжелателност, универсализъм, себенабоченост, постижение, власт*, намаляват и *проблемите с алкохола* при изследваните лица.

По отношение на показателя *проблем с медикаменти* се отчита статистически значима отрицателна слаба корелацията с ценностните категории *сигурност, конформност, доброжелателност, универсализъм и себенабоченост*. Полученият резултат показва, че с повишаването на значимостта на ценностните категории *сигурност, конформност, доброжелателност, универсализъм, себенабоченост*, намалява и *проблемът с медикаменти* при изследваните лица.

Установява се статистически значима отрицателна корелация между *агресия* и следните ценностни дименсии на индивидуално равнище като при *себеутвърждаване, консерватизъм на индивидуално равнище и откритост към промени*, връзката е **слаба**, а при *себетрансцендентизиране* е **умерена**.

Полученият резултат показва, че с повишаване значимостта на ценностните дименсии на индивидуално равнище, намалява и *агресивността* при служителите в сферата на сигурността.

Корелационният анализ показва наличие на умерена статистически значима отрицателна корелация между агресивната нагласа и ценностните дименсии *себетрансцендентиране* и *себеутвърждаване*, както слаба, но статистически значима отрицателна корелация с *консерватизъм на индивидуално равнище* и *откритост към промени*. Може да се твърди, че с увеличаване значимостта на ценностите дименсии на индивидуално ниво, агресивната нагласа намалява.

Слабо, но статистически значимо корелира вербалната агресия със себетрасцендентиране и консерватизъм на индивидуално ниво. По-конкретно резултатите показват, че с увеличаване на значимостта ценностите дименсии на индивидуално ниво вербалната агресия намалява.

Физическата агресия корелира слабо, но статистически значимо с всички дименсии на индивидуално ниво.

Наблюдава се умерена обратна корелация между суицидната идеация и *себетрансцендентиране* и *себеутвърждаване*, както и слаба, но статистически значима отрицателна корелация с *консерватизъм на индивидуално равнище* и *откритост към промени*. Данните показват, че с увеличаване на всички дименсии на индивидуално ниво суицидната идеация намалява.

При показателя *Антисоциално поведение* се отчита слаба отрицателна корелация с дименсиите *себеутвърждаване*, *себетрансцендентиране* и *консерватизъм на индивидуално равнище*. Данните показват, че с увеличаване значимостта на ценностните дименсии *себеутвърждаване*, *себетрансцендентиране* и *консерватизъм на индивидуално ниво* слабо, но значимо намалява *антисоциалното поведение* сред служители в сферата на сигурността.

Наблюдава се още слаба статистически значима обратнопропорционална корелация между *егоцентризъм* и себетрасцендентиране и между *търсене на усещания* и *откритост към промени*. Тоест с увеличаване на егоцентризма намалява себетрансцендентирането, а с увеличаване на търсенето на усещания, откритостта към промени намалява.

Показателят проблеми с алкохола има слаба, но значима отрицателна връзка със *себетрансцендентиране* и

себеутвърждаване, докато показателя проблеми с медикаменти с себепрансцендиране и откритост към промени.

По отношение на ценностните интереси и връзката им с агресията, се наблюдава умерена обратнопропорционална връзка между агресията и колективните интереси и слаба обратнопропорционална връзка с индивидуалните интереси. Резултатите показват, че с повишаване на ценностните интереси агресивността намалява.

По отношение на агресивната нагласа, резултатите са аналогични. Установява се, че се с повишаване значимостта на индивидуалните ($r=-0,304$) и колективните интереси ($r=-0,348$) умерено и значимо намалява агресивността. Наблюдава се също така слаба, но статистически значима обратнопропорционална връзка между колективните интереси и вербалната и физическа агресия, докато индивидуалните интереси значима корелация се наблюдава с физическата агресия.

Суицидната идеация корелира отрицателно с ценностните интереси, като при индивидуалните интереси корелацията е слаба, а при колективните интереси – умерена. *Може да се твърди, че с увеличаване на ценностните интереси суицидната идеация намалява.*

Слаба, но статистически значима отрицателна връзка се установява между колективните интереси и антисоциалните черти, *тоест данните показват, че с увеличаване наличието на антисоциални черти у изследваните лица, намаляват значимостта си колективните интереси.*

Антисоциалното поведение корелира слабо с индивидуалните и колективните ценностни интереси, като корелациите за обратнопропорционални. *Данните показват, че с увеличаване на антисоциално поведение у изследваните лица индивидуалните и колективните ценностни интереси намаляват.*

Отново слаба, но статистически значима обртанопропорционална връзка се наблюдава между егоцентризма и колективните интереси. *Резултатите логично показват, че с повишаване на егоцентризма колективните интереси намаляват.*

Показателят „Проблеми с алкохола“ слабо, но значимо корелира с индивидуалните и колективните ценностни интереси, като корелациите отново са отрицателни, което означава, че с увеличаване значимостта на индивидуалните и колективните ценностни интереси проблемите с алкохола намаляват (и обратно).

Показателят „Проблеми с медикаменти“ корелира с колективните ценностни интереси, като връзката е отрицателна – с увеличаване на проблемите с медикаменти у изследваните лица слабо, но значимо намаляват колективните ценностни интереси.

Данните сочат, че се установява статистически значима отрицателна слаба корелация между показателя *агресия* и следните ценностни категории на културно равнище: *афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена) и егалитаризъм* при изследваните лица. Установява се, също така статистически значима отрицателна **умерена** корелация между *агресия* и ценностните категории и дименсии *консерватизъм на културно равнище, майсторство и хармония* при изследваните лица.

Получените резултати показват, че с повишаването на значимостта на някои от ценностните дименсии на културно равнище (*консерватизъм на културно равнище, афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена), егалитаризъм, майсторство и хармония*, намалява и *агресивността* при изследваните лица.

Установява се и статистически значима отрицателна **слаба** корелация между *агресивна нагласа* и ценностни категории на културно ниво *афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена), йерархия и егалитаризъм* при изследваните лица. Установява се и статистически значима отрицателна **умерена** корелация между *агресивна нагласа* и ценностни категории *колективни интереси, индивидуални интереси, консерватизъм на културно равнище, майсторство и хармония* при изследваните лица.

Така полученият резултат показва, че с повишаването на значимостта на ценностните категории на културно ниво *консерватизъм на културно равнище, афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена),*

йерархия, егалитаризъм майсторство и хармония, намалява и *агресивната нагласа* при изследваните лица. Може да се твърди, че съществува връзка между *агресивната нагласа* и всички ценностни категории на културно ниво, като тя е отрицателна.

Статистически значима отрицателна слаба корелация се установява между *вербална агресия* и ценностните категории *консерватизъм на културно равнище, егалитаризъм и майсторство* при изследваните лица. Така представеният резултат показва, че с повишаването на значимостта на ценностните категории *консерватизъм на културно равнище, егалитаризъм и майсторство*, намалява и *вербалната агресия* при изследваните лица.

Установява се и статистически значима **положителна слаба** корелация между *вербална агресия* и *йерархия* при изследваните лица. Този резултат показва, че колкото по-високо се цени *йерархията* при изследваните лица, толкова са по-високи и нивата на *вербална агресия* при тях.

Установява се и статистически значима отрицателна слаба корелация между *физическа агресия* и всички ценностни категории на културно ниво с изключение на *йерархията*. Полученият резултат показва, че с повишаването на значимостта на ценностните категории на културно ниво *консерватизъм на културно равнище, афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена), егалитаризъм, майсторство и хармония*, намалява и *физическата агресия* при изследваните лица.

При показателя *суицидна идеация* се установява статистически значима отрицателна слаба корелация с ценностните категории *автономност (обединена), йерархия, майсторство и хармония* при изследваните лица. Отчита се и статистически значима отрицателна **умерена** корелация между *суицидна идеация* и ценностните категории *консерватизъм на културно равнище, интелектуална автономност и егалитаризъм*. Резултатът показва, че с повишаването на значимостта на ценностните категории *консерватизъм на културно равнище, интелектуална автономност, автономност (обединена), йерархия, егалитаризъм майсторство и хармония*, намалява и *суицидната идеация* при изследваните лица.

Показателят *антисоциални черти* не корелира с нито една от ценностните категории на културно равнище, докато показателят *антисоциално поведение* има статистически значима отрицателна слаба корелацията между със следните ценностни категории *консерватизъм на културно равнище, интелектуална автономност, автономност (обединена), егалитаризъм, майсторство* и *хармония*. Полученият резултат показва, че с намаляване на *антисоциалното поведение* при изследваните лица се повишава значимостта на ценностните категории *консерватизъм на културно равнище, интелектуална автономност, автономност (обединена), егалитаризъм, майсторство* и *хармония* при изследваните лица. Тоест те стават по конформни и по-склонни към спазване на социалните норми и правила.

Статистически значима отрицателна слаба е и корелацията *между показателя егоцентризъм и ценностната категория егалитаризъм*, докато с *власт и йерархия* корелацията е **положителна, слаба**. Резултатът означава, че с повишаването на значимостта на *егалитаризма*, е по-слабо изразен и *егоцентризма*, а с покачването на значимостта на *властта* и *йерархията*, е по-силно изразен и *егоцентризма* при изследваните лица.

Установи се и статистически значима **положителна слаба** корелация между показателя *търсене на силни усещания* и *афективна автономност, автономност (обединена), егалитаризъм* и *майсторство*. Резултатът свидетелства за това, че с покачването на значимостта на *афективната автономност, автономността (обединена), егалитаризма* и *майсторството* като ценностни категории на културно ниво, е по-силно изразена и тенденцията към *търсене на силни усещания* (стремежът към поемането на рискове и към изпробването на нови неща) при изследваните лица.

Показателят *проблеми с алкохола* показва статистически значима отрицателна слаба корелацията между с ценностните категории *интелектуална автономност, автономност (обединена), егалитаризъм, майсторство* и *хармония*. Това означава, че с повишаването на значимостта на ценностните категории, *интелектуална автономност, автономност*

(обединена), егалитаризъм, майсторство и хармония, намаляват и проблемите с алкохола при изследваните лица.

Статистически значима отрицателна слаба е и корелацията между показателя *проблем с медикаменти* и *консерватизмът на културно равнище, интелектуалната автономност, автономността (обединена), егалитаризмът и хармонията* като *ценностни категории на културно ниво*. Полученият резултат показва, че с повишаването на значимостта на ценностните категории *консерватизъм на културно равнище, интелектуална автономност, автономност (обединена), егалитаризъм и хармония*, намалява и *проблемът с медикаменти* при изследваните лица.

3.6. АНАЛИЗ НА РАЗЛИЧИЯТА В ЦЕННОСТНАТА СИСТЕМА ПРИ ЛИЦА С РАЗЛИЧЕН СТАТУС ОТ ПОЛИГРАФСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

С цел проследяване на различията в ценностните категории и дименсии при лица с различен статус от полиграфското изследване и по-конкретно дали имат реализирано рисково поведение „контакт с криминален контингент“ бе приложена статистическа процедура на Mann-Whitney. Резултатите са представени в Таблица 9.

Таблица 10.

Резултати от анализ на различията в ценностните категории и дименсии при лица с различен статус от полиграфското изследване за наличие на контакт с криминален контингент

Ценностни категории	Статус от полиграфското изследване	N	MR	U	p
Сигурност	Няма контакт с криминален контингент	185	100,72		
	Има контакт с криминален контингент	20	124,10	1428,0	0,093

Конформност	Няма контакт с криминален контингент	185	99,74		
	Има контакт с криминален контингент	20	133,15	1247,0	0,016*
Традиция	Няма контакт с криминален контингент	185	99,57		
	Има контакт с криминален контингент	20	134,75	1215,0	0,012*
Доброжелателност	Няма контакт с криминален контингент	185	101,39		
	Има контакт с криминален контингент	20	117,90	1552,0	0,236
Универсализъм	Няма контакт с криминален контингент	185	101,12		
	Има контакт с криминален контингент	20	120,35	1503,0	0,168
Себенасоченост	Няма контакт с криминален контингент	185	100,99		
	Има контакт с криминален контингент	20	121,60	1478,0	0,139
Стимулация	Няма контакт с криминален контингент	185	101,52		
	Има контакт с криминален контингент	20	116,73	1575,5	0,275
Хедонизъм	Няма контакт с криминален контингент	185	101,64		
	Има контакт с криминален контингент	20	115,55	1599,00	0,316
Постижение	Няма контакт с криминален контингент	185	101,03		
				1485,0	0,146

	Има контакт с криминален контингент	20	121,25		
Власт	Няма контакт с криминален контингент	185	103,15		
	Има контакт с криминален контингент	20	101,62	1823,0	0,914
Ценностни дименсии					
Себетрансцендентиране	Няма контакт с криминален контингент	185	100,86		
	Има контакт с криминален контингент	20	122,75	1455,00	0,117
Себеутвърждаване	Няма контакт с криминален контингент	185	101,83		
	Има контакт с криминален контингент	20	113,80	1634,0	0,117
Консерватизъм на индивидуално равнище	Няма контакт с криминален контингент	185	99,68		
	Има контакт с криминален контингент	20	133,70	1236,0	0,015*
Откритост към промени	Няма контакт с криминален контингент	185	101,29		
	Има контакт с криминален контингент	20	118,85	1533,0	0,208
Ценностни интереси					
Колективни интереси	Няма контакт с криминален контингент	185	100,12		
	Има контакт с криминален контингент	20	129,60	1318,0	0,035*
Индивидуални интереси	Няма контакт с криминален контингент	185	101,52		
				1577,0	0,279

	Има контакт с криминален контингент	20	116,65		
Ценностни категории на културно ниво					
Консерватизъм на културно равнище	Няма контакт с криминален контингент	185	99,09		
	Има контакт с криминален контингент	20	139,15	1127,0	0,004*
Афективна автономност	Няма контакт с криминален контингент	185	101,77		
	Има контакт с криминален контингент	20	114,40	1622,0	0,364
Интелектуална автономност	Няма контакт с криминален контингент	185	99,39		
	Има контакт с криминален контингент	20	136,35	1183,0	0,008*
Автономност (обединена)	Няма контакт с криминален контингент	185	100,11		
	Има контакт с криминален контингент	20	129,75	1315,0	0,034*
Йерархия	Няма контакт с криминален контингент	185	104,01		
	Има контакт с криминален контингент	20	93,65	1663,0	0,457
Егалитаризъм	Няма контакт с криминален контингент	185	101,59		
	Има контакт с криминален контингент	20	116,15	1587,0	0,296
Майсторство	Няма контакт с криминален контингент	185	102,10		
	Има контакт с криминален контингент			1683,0	0,507

	Има контакт с криминален контингент	20	111,35		
Хармония	Няма контакт с криминален контингент	185	100,91		
	Има контакт с криминален контингент	20	122,30	1464,0	0,124

N=205

Note: * $p > 0,05$

където MR – стойността на средната рангова величина;

U – емпиричната стойност на U – критерия Mann-Whitney;

p – равнището на значимост на U – критерия Mann-Whitney.

Установиха се статистически значими различия в някои от ценностните категории и дименсии при лицата с различен статус от проведеното полиграфско изследване за установяване на наличие или отсъствие на контакти с криминален контингент. Данните показват, че статистически значимо се различават двете групи лица по ценностни категории на индивидуално ниво „конформност“ ($p = 0,016$) и „традиция“ ($p = 0,012$). Анализът на средните рангове показва, че лицата, които имат контакт с криминален контингент ценят повече конформността ($MeanRank = 133,15$) в сравнение с тези, които при не се установява контакти с криминалния контингент ($MeanRank = 99,74$). Аналогично, средните рангове показват и че лицата, които имат контакт с криминалния контингент ценят статистически значимо повече традицията ($MeanRank = 134,75$), в сравнение с тези, които нямат контакти с криминалния контингент ($MeanRank = 99,57$). При останалите ценностни категории на индивидуално ниво не се наблюдават статистически значими различия.

По отношение на разликите в ценностните дименсии на индивидуално ниво, статистически значими различия се установяват само по дименсията „Консерватизъм на индивидуално равнище“ ($p = 0,015$). Резултатите показват, че лицата, които имат контакти с криминалния контингент ценят повече консерватизма на индивидуално равнище ($MeanRank = 133,70$), т.е. ценят повече запазването на традиционните практики (Папазова & Пенчева, 2007), докато

лицата, които нямат контакти с криминалния контингент – по-малко (MeanRank=99,68).

Данните показват, че лицата с различен статус от полиграфското изследване за установяване на наличие на контакти с криминален контингент се различават статистически и по ценностите интереси, които се отнасят към колективните такива ($p=0,035$). Лицата, които имат контакт с криминален контингент ценят повече колективните интереси (MeanRank=129,60) в сравнение с тези, които нямат контакт с криминален контингент (MeanRank=100,12).

Двете групи изследвани лица се различават статистически по някои от ценностни категории на културно ниво, и по-конкретно по Консерватизъм на културно равнище, Интелектуална автономност и обединена автономност. Лицата, които имат контакт с криминален контингент ценят повече консерватизма на културно равнище (MeanRank=139,15) в сравнение с тези, които нямат контакти с криминален контингент (MeanRank=99,09). Аналогични показатели се наблюдават и по ценностни категории на културно ниво интелектуална автономност и обединена автономност.

По-задълбочения преглед на средните рангове по всички ценностни категории и дименсия спрямо статуса от полиграфското изследване, показва, че при изследваните лица, при които е установено наличие на контакти с криминалния контингент се наблюдават по-високи стойности. Тези резултати могат да се разглеждат като индикация за по-висока социална желателност и потребност да се представят като по-морални и благонадеждни.

Таблица 11.

Резултати от анализ на различията в ценностните категории и дименсии при лица с различен статус от полиграфското изследване за наличие на извършвани действия във вреда на работодателя

Статус от полиграфското изследване	N	MR	U	p
--	---	----	---	---

Ценностни категории

Сигурност	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	98,27	1148,0	0,001
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	142,32		
Конформност	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	99,46	1366,0	0,013
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	132,41		
Традиция	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	97,77	1055,0	0,000
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	146,55		
Доброжелателност	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	100,41	1539,0	0,071
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	124,55		
Универсализъм	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	101,23	1690,0	0,218
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	117,68		
Себенасоченост	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	101,46	1732,0	0,284
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	115,77		
Стимулация	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	99,93	1452,0	0,032
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	128,50		
Хедонизъм	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	101,05	1656,5	0,173
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	142,32		

	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	119,20		
Постижение	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	100,44		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	124,32	1544,0	0,073
Власт	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	101,44		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	115,95	1728,0	0,277
Ценностни дименсии					
Себетрансцендентирание	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	100,37		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	124,91	1531,0	0,067
Себеутвърждаване	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	100,46		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	124,14	1548,0	0,077
Консерватизъм на индивидуално равнище	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	97,54		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	148,41	1014,0	0,000
Откритост към промени	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	99,87		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	129,00	1441,0	0,030
Ценностни интереси					
Колективни интереси	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	98,82	1248,0	0,004

	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	137,77		
Индивидуални интереси	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	99,92		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	128,59	1450,0	0,032
Ценностни категории на културно ниво					
Консерватизъм на културно равнище	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	98,01		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	144,50	1100,0	0,001
Афективна автономност	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	99,93		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	128,50	1452,0	0,032
Интелектуална автономност	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	99,48		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	132,27	1369,0	0,014
Автономност (обединена)	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	99,05		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	135,82	1291,0	0,006
Йерархия	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	101,75		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	113,36	1785,0	0,385
Егалитаризъм	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	101,02		
	Извършвал действия във вреда на работодателя			1651,0	0,168

Майсторство	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	119,45	1687,0	0,214
	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	101,22		
Хармония	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	117,82	1587,0	0,104
	Не извършвал действия във вреда на работодателя	183	100,67		
	Извършвал действия във вреда на работодателя	22	122,36		

N=205

Note: * $p > 0,05$

където MR – стойността на средната рангова величина;

U – емпиричната стойност на U – критерия Mann-Whitney;

p – равнището на значимост на U – критерия Mann-Whitney.

Данните, представени в Таблица 11 разкриват наличието на статистически значими различия в някои от ценностните категории и дименсии при лицата с различен статус от проведеното полиграфско изследване за установяване на наличие или отсъствие на извършвани действия във вреда на работодателя.

При ценностните категории на индивидуално ниво двете групи изследвани лица се различават в оценяването на сигурността, конформността, традицията и стимулацията. Статистически значимо по-високо ценят тези ценностни категории лицата, при които е установено, че са извършвали действия във вреда на работодателя.

Статистически значимо се различават лицата, които са извършвали действия във вреда на работодателя от тези, които не са по ценностните дименсии на индивидуално ниво *консерватизъм на индивидуално равнище* и *откритост към промени*. Анализът на средните рангове показва, че лицата, които са извършвали действия във вреда на работодателя ценят по-високо посочените ценностни дименсии.

По отношение на ценностните интереси статистически значими разлики се установяват по отношение както на колективните, така и на индивидуалните интереси. Изследваните лица, които са извършвали действия във вреда на работодателя ценят повече колективните и индивидуалните интереси в сравнение с тези, които не са извършвали действия във вреда на работодателя.

Данните, касаещи ценностните категории на културно ниво показват, че статистически значими разлики между двете групи се откриват при ценностните категории консерватизъм на културно равнище, афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена). Резултатите отново показват, че изследваните лица, които са извършвали действия във вреда на работодателя ценят по-високо посочените ценностни категории, в сравнение с тези, при които не се установява извършване на такива действия.

В заключение на проведените статистически анализи може да се твърди, че съществуват възрастови различия в рисковото поведение и ценностни категории на индивидуално и културно ниво при служители в сферата на сигурността. Това твърдение потвърждава допускането, заложено в първата основна хипотеза.

Втората основна хипотеза, която гласи, че съществува връзка между ценностни категории на индивидуално и културно ниво и склонността към риск при служители в сферата на сигурността, също се потвърждава.

ИЗВОДИ

В настоящото изследване бяха заложили две основни идеи. На първо място това е наличието на възрастови различия в рисковото поведение и ценностните категории и дименсии на индивидуално и културно ниво. Втората идея се основава на допускането, че съществува статистически значима връзка между рисковото поведение и ценностните категории и дименсии на индивидуално и културно ниво. На основа на проведеното изследване и направените статистически процедури, чиято цел е да се потвърдят или отхвърлят посочените допускания, могат да бъдат изведени следните основни изводи:

Изводи по отношение на изследвания контингент:

- В настоящото изследване са включени 205 изследвани лица на възраст между 22 и 73 години, като средната възраст е 51 години ($M=51,00$; $SD=12,110$);
- Делът на изследваните лица от мъжки пол съставлява 94,6%, докато делът на жените съставлява 5,4%. По-малката извадка с представители от женски пол се дължи на факта, че изследваните лица работят в сферата на сигурността, където в общ план представителите на женския пол са по-малко;
- 90,2% от изследваните лица успешно преминават полиграфското изследване, т.е. нямат контакт с криминалния контингент, докато 9,8% от тях имат контакти с криминален контингент;
- 89,3% от изследваните лица успешно преминават тази част от полиграфското изследване, която касае извършването на действия във вреда на работодателя. Останалите 10,7% са извършвали действия във вреда на работодателя;
- В общ план изследваните лица демонстрират слаба нагласа към мотивиран и немотивиран риск;
- Изследваните лица най-високо ценят конформността, сигурността и доброжелателността, а най-ниско йерархията, властта и стимулацията;

Изводи, по отношение на възрастовите различия:

- Съществуват възрастови различия по отношение на някои ценностни категории, както на индивидуално, така и на културно ниво;
- Изследваните лица на възраст между 41 и 50 години по-високо ценят конформността в сравнение с тези над 60 години;
- Стимулацията като ценностна категория се цени в по-висока степен от изследваните лица на 20-30 години, следвани от тези над 60 години, а най-малко от лицата на възраст между 51 и 60 години;
- Възрастта не се отличава като фактор, повлияващ четирите ценностни дименсии себепотвърждаване, конформизъм на индивидуално равнище и откритост към промени;
- “Афективна автономност” се цени в по-висока степен от изследваните лица на възраст между 20 и 30 години, а най-малко от лицата на възраст между 51 и 60 години;
- Най-висока значимост на хармонията придават изследваните лица във възрастовата група 41-50 години, следвани от лицата във възрастовата група на възраст между 20 и 30 години. Най-ниско се оценява хармонията от лицата на възраст 31-40 години;
- Установява се наличие на слаби, но значими обратнопропорционални връзки между възрастта и ценностните категории на индивидуално ниво доброжелателност, стимулация, хедонизъм и постижение;
- С възрастта намаляват значимостта си и ценностните дименсии „себепотвърждаване“ и „откритост към промени“;
- С възрастта слабо, но статистически значимо намаляват значимостта си и афективната автономност и общата автономност;
- Има статистически значими възрастови различия спрямо мотивирания риск при изследваните лица. Най-склонни към мотивиран риск са изследваните лица на възраст между 20 и 30 години, а най-малко склонни към мотивиран риск са лицата на възраст между 51 и 60 години;

- Статистически значимо по-висока е агресивната нагласа при изследваните лица на възраст над 60 години в сравнение с тези на възраст 41-50 години;
- По-склонни към физическа агресия са изследваните лица на възраст 31-40 години в сравнение с тези на възраст над 60 години (и с тези на възраст 51-60 години);
- Суицидната идеация е статистически значимо по-изразена при изследваните лица над 60 години в сравнение с тези на възраст 51-60 години;
- По-ниски са нивата на егоцентризъм при изследваните лица на възраст 31-40 г. в сравнение с тези на възраст над 60 години и с тези на възраст 20-30 години;
- Статистически значимо по-склонни към търсене на силни усещания са изследваните лица на възраст над 60 години в сравнение с тези на възраст 31-40 години и с тези на възраст 51-60 години;
- С възрастта слабо, но значимо се увеличават агресивната нагласа, егоцентризма и проблемите с алкохола сред служителите в сферата на сигурността;
- С увеличаване на възрастта при изследваните лица физическата агресия намалява;
- Изследваните лица не се различават възрастово по отношение на наличието им или липсата на контакт с криминален контингент;
- Съществуват статистически значими възрастови различия при лицата, които са извършвали или не действия във вреда на работодателя. По-младите изследвани лица са по-склонни да извършват действия във вреда на работодателя.

Изводи, касаещи връзките между измерваните категории:

- С повишаване на значимостта на ценностните категории (сигурност, конформност, традиция, доброжелателност, универсализъм, себенаоченост, стимулация, хедонизъм, при служителите в сферата на сигурността е по-изразена и нагласата към мотивиран риск;

- С увеличаване значимостта на ценностни категории сигурност, традиция, универсализъм, себенасоченост, стимулация, хедонизъм, постижение и власт се увеличава и склонността към немотивиран риск;
- С повишаване значимостта на всяка една от ценностните категории се увеличава и общата склонност към риск;
- С увеличаване на стойността на себеутвърждаването, консерватизмът на индивидуално равнище и откритостта към промени се увеличава и склонността към мотивиран риск;
- С нарастването на стойността на всяка една от ценностните дименсии на индивидуално ниво, слабо, но значимо нараства и склонността към немотивиран риск;
- С покачване значимостта както на колективните, така и на индивидуални интереси се покачва и мотивирания риск;
- С покачване значимостта на колективните и индивидуални интереси слабо, но значимо се покачва и нагласата към немотивиран риск;
- С покачването на значимостта на ценностните категории на културно ниво автономност (обединената), афективна и интелектуална автономност, йерархия, егалитаризъм, и майсторство при служителите в сферата на сигурността, е по-изразена и нагласата към мотивиран риск;
- С покачването на значимостта на стимулацията, откритостта към промени и егалитаризма при изследваните лица е по-изразена и нагласата към немотивиран риск;
- С покачването на значимостта на ценностните категории, консерватизъм на индивидуално равнище, колективни интереси, консерватизъм на културно равнище, интелектуална автономност, йерархия и майсторство, при изследваните лица е по-изразена и общата склонност към риск;
- С покачването на значимостта на афективната автономност, автономността (обединената) и егалитаризма при изследваните лица е по-изразена и общата склонност към риск;
- С покачването на значимостта на ценностните категории традиция, стимулация, хедонизъм, постижение при изследваните лица е по-силно изразена и готовността към риск;

- С увеличаване стойността на себеутвърждаването и откритостта към промени, се увеличава и готовността към риск;
- С увеличаване значимостта на индивидуалните интереси слабо, но значимо се увеличава и готовността към риск;
- С увеличаване значимостта на ценностните категории на културно ниво (афективна автономност, интелектуална автономност, автономност (обединена), йерархия и егалитаризъм) при изследваните лица, служители в сферата на сигурността, е по-силно изразена и готовността към риск;
- Наблюдава се тенденцията с увеличаване значимостта на редица ценностни категории и дименсии на индивидуално и културно ниво, интензитетът на някои личностни показатели, свързани с рисковото поведение, да намалява;
- С покачване на значимостта на стимулация, е по-силно изразена и тенденцията към търсене на силни усещания (стремят към поемането на рискове и към изпробването на нови неща) при изследваните лица;
- Наблюдава се положителна връзка между вербалната агресия и йерархията като ценностната категория на културно ниво;
- При лицата с различен статус от полиграфско изследване за установяване на наличие или отсъствие на контакти с криминален контингент, се отчитат статистически значими различия в някои от ценностните категории и дименсии;
- При лицата с различен статус от полиграфско изследване за установяване на наличие или отсъствие на извършвани действия във вреда на работодателя се отчитат статистически значими различия в някои от ценностните категории и дименсии.

ПРЕПОРЪКИ

Освен всички изводи, които бяха изброени, могат да се посочат и редица недостатъци на настоящото изследване. За бъдещо изследване, включващо лица, работещи в сферата на сигурността и проследяващо връзката между техните ценности и рисковото поведение, е препоръчително да се обърне внимание на аспекти, уникални за съответния професионален контекст като влиянието на работната среда, вида на рисковете, които

обикновено срещат, и специфичните ценностни измерения, които са най-подходящи за техните роли.

В настоящия дисертационен труд са изследвани общочовешки ценности, но за бъдещо изследване е добре да се изследват и професионалните такива. Друга препоръка за бъдещо изследване е да се направи сравнителен анализ на възприятието и оценката на риска при служители в сферата на сигурността и общото население. Поради специфичното обучение и трудов опит служителите в сферата на сигурността може да има различно възприемане и оценка на рисковете.

Изследователски интерес би представлявало и силния стрес на работното място и неговото влияние както на ценностите, така и на рисковото поведение, което вероятно води до уникални модели, които не се виждат сред общото население.

Недостатък на настоящото изследване е липсата на анализ на различията по образование. Препоръка за бъдещо изследване е да се установят различията в ценностната система и рисковото поведение при лица, работещи в сферата на сигурността спрямо тяхното образование

Аналогичен недостатък е този, че в настоящото изследване не са включени анализ на различия между половете. За бъдещо изследване е добре да се проведе проучване, с цел да се установи дали има различия между половете в рисковото поведение сред служителите в сферата на сигурността, свързани с ценностни профили или други фактори.

ПРИНОСИ

В научно-теоретичен аспект:

1. За първи път в Република България е направено комплексно изследване сред служители в сферата на сигурността на ценностните им категории и дименсии (на индивидуално и културно равнище) и различни аспекти на рисковото им поведение.

2. За първи път в Република България е проведено систематизирано емпирично изследване на служители в сферата на сигурността, включващо полиграф.

3. Установени са възрастови различия в някои аспекти на рисковото поведение сред служители в сферата на сигурността, което допринася за по-детайлното разбиране на възрастовата динамика на рисковото поведение.

4. Доказано е наличието на възрастови различия в редица ценностни категории и дименсии на индивидуално и културно равнище, което може да се използва при професионалния подбор на кадри, работещи в сферата на сигурността

5. Открити са значими възрастови различия по отношение на лоялността на служителите в сферата на сигурността, касаеща извършването на действия във вреда на работодателя. Установено е, че по-младите изследвани лица са по-склонни да извършват действия във вреда на работодателя. Това подкрепя практиката лоялността да бъде предмет на психологична проверка при подбор и реподбор на кадри в сферата на сигурността.

6. Доказа се наличието на значими връзки между редица ценностни категории и дименсии (на индивидуално и културно равнище) и аспекти на рисковото поведение сред служители в сферата на сигурността, което може да послужи за разработване на съответстващ психологичен профил на работещите в тази сфера.

В практико-приложен аспект:

1. Потвърдена бе диагностичната сила на полиграфа при проверка на реализирано в миналото рисково и нелоялно поведение.

2. Получените резултати могат да допринесат за по-ефективен подбор на кадри, професионално израстване и реализация сред служителите в сферата на сигурността.

3. Полученият емпиричен материал може да бъде опорна точка за изготвянето на специализирани тренинги и обучения за служители в сферата на сигурността, насочени към подобряване на тяхната лоялност, интегритет, намаляване на рисковото поведение и усвояване на релевантни за длъжността ценности.

ПУБЛИКАЦИИ

1. Genkov, D. & Todorov, T. (2024). Behavioral analysis of suspects. *Open Journal for Psychological Research*, 8(1). 1-8
2. Тодоров, Т. (2023). Новите технологии в детекцията на лъжата. *Yearbook of Psychology*, 14(2), 139-141
3. Zaimova-Tsaneva, E., Ximena-Pop, A., Todorov, T., Vladimirova, V., Mavrodiev, S., Hadzhieva, T., & Mancheva, R. (2023). Изследване на връзката между тъмната триада и агресията при жени, осъдени за насилствени престъпления в български затвор. *Psychological Thought*, 16(1), 156-177
4. Zaimova-Tsaneva, E., Vladimirova, V., Todorov, T., & Genkov, D. (2023). Polygraph Examinations as Preventative Measure of Corruptive Behavior—A Case Study. *Open Journal for Psychological Research*, 7(1). 15-24
5. Владимирова, В., Тодоров, Т. (2020). Интервю, разпит и самопризнания. *Yearbook of psychology* 11(1), 10-16. Online ISSN 2683-0426
6. Vladimirova, V. V., & Todorov, T. B. (2020). The Essence of the Polygraph Method and its Usage in Bulgaria. *Studies in Humanities and Social Sciences*, 219.
7. Vladimirova, V., Todorov, T., Vitale, I. (2019). Tecniche di Riconoscimento della Menzogna In *Manuale di psicologia giuridica*,. Istituto Teseo University Press, 615-625
8. Тодоров, Т. (2009). Психологично интервю с психопатен заподозрян. *Годишник ИП-МВР*, София, 39-50

SOUTHWESTERN UNIVERSITY "NEOPHYT RILSKY" BLAGOEVGRAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY

A U T O R E F E R E N C E

for the award of educational and scientific degree "**Doctor**"
in Scientific Area 3. "Social, Economic and Legal Sciences";
Professional direction 3.2 "Psychology", Scientific specialty
"Educational and Age Psychology"

ON THE TOPIC:

**"AGE DIFFERENCES IN THE VALUE SYSTEM AND RISK
BEHAVIOR AMONG SECURITY EMPLOYEES"**

Author: Todor Borisov Todorov
Supervisor: Assoc. prof. Rusanka Mancheva, Ph.D.

Blagoevgrad
2024

The dissertation work has been discussed and directed for defense by the Department of Psychology at the Faculty of Philosophy of the SWU "NEOFIT RILSKI"

The dissertation contains: introduction, three chapters, summary of obtained results, conclusions, recommendations, contributions, used literature used and appendices.

Volume: 176 pages

Scientific sources include:

- A total of 215 sources, 28 in Cyrillic and 187 in Latin

Tables: 42

Figures: 3

Applications: 6

The defense of the dissertation will be held on 30th of August 2024 year from 14 h. in hall 412.

The defense materials are available at the office of the Psychology Department on the third floor, room 349, First Building of South – West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad

INTRODUCTION

In the conditions of dehumanization of public relations in various social communities and institutions, there remains the danger of demoralization of the personality as a whole. Problems in the spiritual and moral sphere of society, transformations in the ideas of decency and morality are becoming more and more common. In the field of security, the importance of spiritual and moral training and purposeful education of values such as responsibility, honor and duty in employees is of paramount importance.

Currently, the topic of the moral and psychological characteristics of employees in the security sector in state and private organizations is on focus. Within this area of research and training, it is necessary to pay great attention to the education of value attitudes in professional activities, analysis of the content of key values, as well as identification of means for their development through appropriate psychological-pedagogical approaches, role-playing and socio-psychological trainings.

Of particular interest is the problem of the existence and formation of spiritual and moral values among employees, in connection with the characteristic tendencies to reduce the role of moral factors in the regulation of their behavior. Increasingly, society believes that among those working in this field there is corruption, indifference and irresponsibility in professional activity, excessive use of alcohol, addictions to gambling and narcotic substances, which are all, in one way or another, forms of risky behavior. There lies the idea that those employees are criminally active or have close contacts with the criminal contingent, are prone to disloyal practices, risky and antisocial behavior, contrary to moral and organizational norms. Psychologists and specialists in the field are faced with the task of preparing ideologically motivated and personally mature specialists who possess values and behavior that meet the requirements of society and the position, who do not exhibit destructive risky behavior.

The main goal of the dissertation is to bring out the specifics of the value system of these employees and trace their relationship with risk behavior in general, as well as with the presence or absence of certain types of risk behavior such as excessive alcohol use, use of

narcotic substances, contacts with criminals, leakage of information, misappropriation, etc.

The present dissertation also aims to enrich the understanding of age differences in values and risky behavior and to reveal the possibilities of using the polygraph method as a tool for detecting certain types of risky behavior. The obtained results will provide an opportunity for adequate and targeted psychological-pedagogical work by psychologists and other specialists in the field, in connection with the preparation of individual or group psychological-pedagogical programs for psychological counseling and psychotherapy.

CHAPTER ONE THEORETICAL BASIS

1.1. VALUES THROUGH THE PRISM OF PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Human values are a window into human nature. They are a central concept in the social sciences (Schwartz, 2012). Knowing what things people value and devalue contributes to understanding what they need to stay alive; what forms of social organization they prefer; what personal characteristics they consider virtuous; what distribution of resources they consider fair; what stories pique their interest; what goods and services they carry; what "predators", "pests" and diseases eat away at societies; and so on. Perhaps the reason why so much effort is devoted to the study of human values is rooted in these questions (Sznycer, 2022).

Values are *based on different intellectual traditions* and are indicators of personality functioning characteristics (Corr & Mathhwes, 2020). They are central to identity and self-concept (Hitlin, 2003; Rokeach, 1973). They are used to characterize cultural groups, societies, and individuals, to track changes over time, and to explain the motivational bases of attitudes and behavior (Schwartz, 2012). They can be *described as cognitive representations* of desired, abstract, transsituational goals that serve as guiding principles in people's lives (Schwartz, 1992) and refer to what people consider important. Human values are abstract ideals that people regard as meaningful guiding principles in their lives, such as achievement, freedom, power, and equality (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992). As such, these ideals play an important role in various attitudes and behaviors (Boer & Fischer, 2013; Roccas & Sagiv, 2017), making them highly relevant to understanding personality functioning and mental well-being (Maio, 2016). Values differ in their priority as standards for judging behavior, events, and people. Individuals can explain behavior by invoking values when they want to justify choices or actions as legitimate or worthy (Corr & Mathhwes, 2020).

Values, from a psychological point of view, are of leading importance for the present development. It is for this reason that this section is devoted to an overview of the problems of the definition,

role and function of values in human life, followed by an overview of the leading recognized theories of values. The section provides information on the essence and definitions of values and value systems, theoretical approaches in their consideration and the relationship of values with other psychological factors, such as beliefs, norms, attitudes and behavior.

1.2. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF RISK BEHAVIOR

Due to its multidisciplinary nature, the concept of "risk" is used in many social and natural sciences, and each of them has its own subject, focus and methods in the study of its risk (Abchuk, 2006).

Risky behavior or risk taking is engaging in behavior that is associated with some probability of an undesirable outcome (Boyer, 2006). It is an aspect (and prerequisite) of deviant behavior (Mancheva, 2017) and can have a harmful impact on health (Taubman–Ben-Ari & Skvirsky, 2019). The most frequently cited negative manifestations of risk behavior are tobacco use and alcohol abuse as health-damaging behaviors (Corr & Matthews, 2020). Similarly, drug use and high-risk sexual activity, reckless driving, or extreme sports (Taubman–Ben-Ari & Skvirsky, 2019) can lead to life-altering illness, self-harm and injury, but also death (Arnett, 2000). Gambling behavior can be added to the list of examples of risky behavior (Nower et al., 2004).

Zuckerman (2007) points out that decisions about whether to accept risks in any activity depend on the benefits or expected positive outcomes as well as on the risks themselves. Such risks involve potential losses that may be small (loss of money) but also large (loss of hand) (Glicksohn et al., 2018) Therefore, risk taking occurs whenever the benefits of an activity (judgment of personality) outweigh the potential dangers (Zuckerman, 2007). When a person makes risk-taking decisions, he implements a thought process related to the possible outcomes of each behavior (Agilonu et al., 2017). Teenagers and adults use similar ways in the decision-making process, but have significant differences in risk-taking behavior depending on factors such as experience, prejudices, judgments, social pressures (Keating, 2004).

In this context, it can be noted that risky behavior is directly related to *danger*, which is considered as a situation where there is a factor (circumstance) that can cause harm (physical or moral), misfortune, damage and lead to disaster (Ilyin, 2012). The danger can arise from external influences, but also from the actions of the person himself. The most common assessment of hazard is risk - the probability of loss from hazard-related actions (Ilyin, 2012).

CHAPTER TWO

RESEARCH DESIGN OF THE CONDUCTED PSYCHOLOGICAL STUDY

2.1. RATIONALE FOR THE SCIENTIFIC RESEARCH

The dissertation is based on two leading concepts. The first is that there is a relationship between values and risky behavior. This idea is based on a number of studies that find precisely such relationships, but focusing on specific types of risky behavior such as unethical behavior (Feldman et al., 2015), antisocial behavior (Romero et al., 2001), gambling behavior (Danioni et al. al ., 2021), aggressive behavior (Seddig & Davidov, 2018), etc. In the current dissertation, the interrelationships between values and risk behavior in general, as well as between individual types of risk behavior are examined, with the aim of filling the gap in scientific research (the so-called research gap). Special attention is paid to the disloyal behavior of employees and its connections with the values of cultural and individual new.

The second concept, embedded in the dissertation work, is based on the assumption that there are age differences in the value system and risk behavior of employees in the security sector. Data on such differences have been established in a number of studies (Garvanova, 2013; Bardi et et al., 2014; Robinson, 2013). For example, the study "The teenage brain: peer influence on adolescent decision-making' (Albert et al., 2013) specifically examined differences in risky decision-making between adolescents and adults, finding that during adolescence, when individuals spend more time with peers, incentives, associated with peers can make the reward system responsive to the reward value of risky behavior. As the cognitive control system gradually matures during the teenage years, adolescents grow in their ability to coordinate their emotions and cognitions and begin to exercise self-regulation, even in emotionally arousing situations. These abilities are reflected in the gradual increase in the ability to resist peer influence (Albert et al., 2013). Such a shift

in values could occur primarily as a result of physiological and biological changes (Ergyul & Popova, 2019), as a function of different developmental priorities at different ages, especially in response to changing roles and environmental demands, related to life stages, and also as a result of societal changes, including economic development, democratization, and political and economic stability (Gouveia et al., 2015; Ergyul & Popova, 2019). However, there is some ambiguity regarding age differences in both risk behaviors and values.

2.2. OBJECTIVE OF THE RESEARCH

The purpose of the present study is to trace the relationship between values and risk-taking behavior among security personnel. In addition to a general aspect, the dissertation aims to trace the relationships between values and individual types of risky behavior such as aggression, aggressive attitude, physical and verbal aggression, suicidal ideation, antisocial behavior, antisocial traits, egocentrism, seeking strong sensations, problems with alcohol and problems with medication, delusions and/or hallucinations, possible self-harm, contacts with a criminal contingent and actions in damage to the employer. Another goal of the dissertation work is to trace the age differences in the value system and risk behavior of employees in the field of security.

2.3. TASKS

2.3.1. Organizational tasks

- ✓ To study and review scientific literary sources and authors who dealt with the topic of values and the value system;
- ✓ To study literature sources on the problem of risk and risky behavior;
- ✓ To study and present scientific justifications for the application of the polygraph method in the study of risky behavior;
- ✓ To ensure persons expressing a desire for voluntary and responsible personality research;
- ✓ To ensure that persons expressing a desire to voluntarily undergo a polygraph examination in order to establish the truth of their statements on topics related to activities that would pose a risk to their current employer;

- ✓ To prepare an expedient strategy for statistical processing of the obtained results of the conducted psychological studies;
- ✓ To ensure the same conditions for all examined persons for conducting the psychological examination;
- ✓ To instruct the subjects in the same way.

2. 3 .2. Research tasks

- ✓ To conduct research to calculate the value categories and dimensions at the individual and cultural level, the propensity to risk, personal characteristics related to risky behavior and polygraph studies to establish the presence or absence of contact with a criminal contingent and actions carried out to the detriment of the employer in the examined persons;
- ✓ To carry out corresponding statistical procedures to establish statistically significant differences by age regarding the value categories and dimensions at the individual and cultural level, the propensity to risk, personal characteristics related to risky behavior;
- ✓ To carry out statistical procedures to establish statistically significant relationships between age and value categories and dimensions at the individual and cultural level, the propensity to risk, personal characteristics related to risky behavior;
- ✓ To carry out relevant statistical procedures to establish statistically significant differences in value categories and dimensions at the individual and cultural level, the propensity to risk in persons with a different status from the conducted polygraph examination;
- ✓ To analyze and interpret the obtained research results.

2.5. MAIN AND SUPPORTING HYPOTHESES

1. HYPOTHESIS 1: It is assumed that there are age differences in risky behavior and value categories of individual and cultural level of security personnel.

- 1.1. It is assumed that there are age differences in value categories at the individual level in security personnel;

- 1.2. It is assumed that there are age differences in value categories of cultural level among employees in the field of security;
- 1.3. It is assumed that there are age differences in the value interests of security personnel;
- 1.4. It is assumed that there are statistical age differences in the propensity for risk-taking behavior among security personnel;
- 1.5. It is assumed that there are statistical age differences in thrill seeking among security personnel;
- 1.6. It is assumed that there are statistical age differences in the prevalence of alcohol problems among security personnel;
- 1.7. It is assumed that age differences will be observed between security personnel in terms of their loyalty to an employer (presence/absence of contact with a criminal contingent and presence/absence of actions to the detriment of an employer).

2. HYPOTHESIS 2: It is hypothesized that there is a relationship between value categories at the individual and cultural level and the risk propensity of security personnel.

- 2.1. It is hypothesized that there is a relationship between age and value categories at the individual level in security personnel;
- 2.2. It is hypothesized that there is a relationship between value categories at the individual level and propensity for motivated risk taking in security personnel;
- 2.3. It is assumed that as the importance of the value dimension individual level "self-affirmation" increases, the general propensity to risk among employees in the security field will also increase;
- 2.4. It is assumed that there is a statistically significant relationship between aggression and value categories at the individual level;
- 2.5. It is hypothesized that there is a statistically significant relationship between antisocial behavior and value categories at the individual level.

2.5. INVESTIGATED PERSONS

The research was conducted in the period 10.10.2022 - 30.05.2023. A total of 284 tests were conducted, of which 79 were

dropped due to non-completion of the entire procedure - refusal of the polygraph examination - 24 test persons, confessions during the pre-test interview - 51 persons and non-completion of the questionnaire - 4 persons. In percentage terms, 72.2%, **or 205 examined persons, have completed complete examinations**. The high percentage of participants in the overall procedure gives reason to accept the obtained results as representative and the results as reliable.

All persons included in the study are adults, of working age, sane. They work as security guards in the private sector. Their work is characterized by a great deal of responsibility, which employees take on daily, carrying large sums of money, which puts them at high risk of being victimized and leads to high stress, due to a dynamic environment.

2.6. METHODOLOGICAL TOOLKIT

2.6.1. Clinical Personality Assessment Questionnaire - PAI Plus

The Clinical Personality Assessment Questionnaire (PAI) is a self-report, objective personality test designed to provide information on certain relevant personality variables in an occupational context.

The PAI Plus was constructed for respondents over 18 years of age and contains 344 items distributed across 22 non-overlapping scales, namely: 4 validity scales, 11 clinical clinical scales that assess core clinical syndromes, 5 therapeutic risk scales, and 2 interpersonal scales. Ten of the scales also contain corresponding subscales that facilitate interpretation (Morey , 2003).

Not all scales are included in the present study. Use only those that relate to risky behavior .

2.6.2. Diagnosis of Schubert's degree of readiness for risk

The scale contains 25 items. The rating scale is a Likert type and ranges from -2 to 2 (Mancheva, 2017). There are no reversed items. The raw score is obtained by summation.

Positive answers indicate a tendency to take risks, such as the test value is from -50 to + 50.

- At less than - 30 points indicates excessive caution;

- Values from - 10 to + 10 – average values;
- At higher than + 20 points - propensity to risk (Mancheva, 2017).

2.6.3. Risk Behavior Diagnosis Questionnaire

The author of the questionnaire is M. Ferguson (Buros, OK 1984, p. 73, cited by Shishkov, Vitanova, 2004). It is used to diagnose the personal attitude towards motivated and unmotivated risk, which are the basis of risky behavior (Shishkov, Vitanova, 2004, pp. 168-175). It contains 25 questions, which are answered on a 5-point Likert self-assessment scale (Shishkov, Vitanova, 2004, p. 168).

2.6.4 Schwartz Questionnaire on Value Categories and Value Dimensions at the Individual and Cultural Level

For each value, the subjects answer on a nine-point scale how important a guiding principle is in life, from -1 – opposite to my values, through 0 – not important to 7 – most important value (Stoyanova, Garvanova, Papazova, 2020, p. 64). Cronbach's alpha of the entire methodology was 0.88 in 1995 and 0.85 in 2005 (Garvanova, 2013). In the present study, Cronbach's $\alpha = 0.94$.

In summary, at the individual level there are 10 value categories (security, conformity, tradition, benevolence, universalism, self-directedness, stimulation, hedonism, achievement, and power) that are grouped into two bipolar dimensions: self-transcendence vs. assertiveness and conservatism vs. openness to change, and the two bipolar dimensions are combined into two types of value interests – collective vs. individual (Garvanova, 2013; Garvanova, 2017 according to Stoyanova, Garvanova, Papazova, 2020, pp. 71-72).

2.6.5. Polygraph equipment

A 10-channel polygraph model LX6, manufactured by Lafayette Instrument, USA, was used to conduct the polygraph examinations. The equipment consists of:

- heart rate cuff and pump;
- two elastic rubber sensors that count breathing cycles (chest and diaphragmatic breathing);

- sensor with two plates that read the electrodermal conductivity:
- seat sensor for recording movements during the instrumental part.

The sensor tips are plugged into the DAS data acquisition device, which is connected to a laptop via a USB cable. Data are saved in folders contained in LX Software version 11.8.6.

2.7. POLYGRAPH EXAMINATION PROCEDURE

The procedure for conducting the polygraph examination is in accordance with the requirements of the American Polygraph Association, abbreviated APA (American Polygraph Association, 2011a). Through its work, the APA sets the standards of practice, the protocols that polygraph examiners must follow in their work, and the procedural changes that must be made if scientific research leads to significant findings. According to the APA, a polygraph examination consists of three main phases. The first is a pre-test interview, the second is an instrumental part and the third is an analysis of the collected data. Each of these phases is of utmost importance to the accuracy of the test, and thus to its usefulness.

2.8. MORAL AND ETHICAL PROBLEMS

All tests conducted are performed by a certified polygraphist, using a technique that meets the standards. Validated polygraph screening techniques were used. The professional protocol for conducting a polygraph examination was followed – pre-test interviews, an instrumental part, an assessment of the recorded psychophysiological data was carried out. All subjects signed a declaration of voluntary polygraph examination after being informed of the stages of the procedure and the subjects on which they will be tested. The tests were conducted in a suitable environment, and the suitability of each tested person to undergo the protocol was assessed.

Adhering to the ethical principles of conducting psychological research and based on the fact that the researched persons included in the present research are subjected to regular periodic research, all data

falling into the category of confidential information were removed, in order to preserve the hygiene of the research.

2.9. METHODS FOR PROCESSING AND ANALYSIS OF RESEARCH RESULTS

IBM statistical processing program SPSS Statistics 19. The following statistical methods were used:

Descriptive (descriptive) statistics – the following procedures were performed through it: calculation of arithmetic mean and root mean square values, calculation of shares and percentages.

2.9.1. Statistical methods for testing hypotheses:

- χ^2 – analysis – non-parametric method for testing hypotheses;
- Mann-Whitney's U-test – used to track the significance of the difference in the study of statistically significant differences between the two studied groups;
- Kruskal–Wallis one-way analysis of variance – represents a non-parametric test for testing hypotheses for differences between independent samples;
- Pearson Correlation Analysis – designed to detect statistically significant relationships between two variables.

CHAPTER THREE

PROCESSING, ANALYSIS AND INTERPRETATION OF THE RESULTS OBTAINED

3. AGE DIFFERENCE ANALYSIS

The present part of the dissertation presents the results and analyzes of the statistical procedures carried out to establish age differences in terms of values and risky behavior in persons working in the field of security.

3.1. DIFFERENCES IN VALUE CATEGORIES AND VALUE DIMENSIONS AT THE INDIVIDUAL AND CULTURAL LEVEL ACCORDING TO AGE

Kruskal - Wallis test, which is an alternative to the one-factor analysis of variance for the comparison of three or more, was applied to detect statistically significant differences by age in terms of value categories and value dimensions at the individual and cultural level in the studied persons . independent samples (Ganeva, 2016).

Statistically significant differences were found between at least two age groups with respect to the following *value categories* : *conformity* ($\chi^2_{(4)}=11.069$, $p= 0.026$); *stimulation* ($\chi^2_{(4)}=11.005$, $p= 0.027$).

An additional Post-hoc test with the Bonferroni correction showed that subjects between the ages of 41 and 50 valued *conformity* more highly than those over 60 ($p= 0.014$).

Stimulation as a value category is valued to a higher degree by the examined persons aged 20-30 years, followed by those over 60 years, and least by the persons aged between 51 and 60 years ($p= 0.005$).

The data thus presented confirm hypothesis 1.1., namely that there are age differences in the value categories at the individual level for employees in the field of security and, more specifically, conformity, stimulation.

In the value dimensions "*self-transcendence*", "*self-affirmation*", "*conservatism at the individual level*" and "*openness to changes*" no statistically significant differences were found ($p > 0.05$). The data observed in the value dimension "openness to change" can be commented on. Although no statistically significant difference was found ($p = 0.064$), looking at the mean ranks, it was found that the respondents between the ages of 20 and 30 value openness to change to a greater extent (MeanRank_{20-30 years} = 139.00), and persons aged between 51 and 60 years old the least (MeanRank_{51-60 years} = 94.10). *Based on the results thus obtained, it is established that age is not a factor affecting the four value dimensions.*

The results of the translated statistical procedure for establishing significant differences in terms of value categories at the cultural level indicate that "*Affective Autonomy*" is valued to a higher degree by the examined persons between the ages of 20 and 30, and least by the persons aged between 51 and 60 years ($p = 0.005$). Following the values of the average ranks, there is a tendency of a gradual decrease in the value importance of affective autonomy with increasing age. The results indicate that age is a significant factor for the value category "affective autonomy".

Statistically significant age differences are also established regarding the value category "harmony" ($p = 0.048$). The highest importance of harmony is given by the persons studied in the age group 41-50 years (MeanRank_{41-50 years} = 130.95), followed by the persons in the age group between 20 and 30 years (MeanRank_{20-30 years} = 122.63). People aged 31-40 years rated harmony the lowest (MeanRank_{31-40 years} = 85.41). The results show that age is a significant factor in the assessment of value "harmony".

The conducted statistical procedures confirm hypothesis 1.2., which assumes that there are age differences in value categories of cultural level among employees in the field of security, and more specifically in relation to the value categories of affective autonomy and harmony.

In order to more thoroughly follow the relationships between age and human values, the data were subjected to a statistical procedure correlation analysis (Bivariate correlation), determining the strength of a linear relationship between two variables, thereby

establishing to what extent one variable changes when the other changes (Stoyanova & Peneva, 2014).

The data are presented in Table 1.

Table 1.

Results of a statistical procedure correlation analysis applied to establish a relationship between age and value categories and dimensions

	Age	
	r	p
Value categories		
Security	0.051	0.466
Conformity	-0.084	0.231
Tradition	-0.103	0.142
Benevolence	-0.161	0.021*
Universalism	-0.023	0.739
Self-directedness	-0.122	0.082
Stimulation	-0.179	0.010*
Hedonism	-0.179	0.010*
Achievement	-0.145	0.038*
Authority	-0.105	0.134
Value dimensions		
Self-transcendence	-0.102	0.145
Self-affirmation	-0.147	0.036*
Conservatism at the individual level	-0.056	0.428

Openness to change	-0.207	0.003*
Valuable interests		
Collective interests	-0.083	0.236
Individual interests	-0.194	0.005
Value categories at the cultural level		
Conservatism on a cultural level	-0.049	0.485
Affective autonomy	-0.226	0.001*
Intellectual autonomy	-0.119	0.089
Autonomy (United)	-0.197	0.005*
Hierarchy	-0.079	0.263
Egalitarianism	-0.124	0.076
Mastery	-0.194	0.033
Harmony	-0.044	0.531

where r is the Pearson correlation coefficient value
 p – significance level of the correlation coefficient
*correlation is significant $p < 0.05$

As a result of the correlation analysis, weak but significant inverse relationships were found between age and the value categories at the individual level of benevolence, stimulation, hedonism and achievement. In practice, this means that with advancing age, the value of benevolence, stimulation and hedonism, and achievement decreases slightly but significantly. We find similar results in a study by Stoyanova, Garvanova and Papazova (2020) among a Bulgarian sample.

The results also show that the value dimensions "self-affirmation" and "openness to change" decrease in importance with age.

At the cultural level, affective autonomy and general autonomy decrease in importance with age, weakly but significantly.

Arguably, there is a tendency with aging to diminish the salience of a number of value categories and dimensions, both at the individual and cultural levels among security personnel. The data confirm hypothesis 2.1.

3.2. DIFFERENCES IN RISK BEHAVIOR ACCORDING TO AGE

Results of the M. Ferguson Risk Behavior Diagnostic Questionnaire

A non-parametric Kruskal-Wallis statistical procedure was applied to track age differences in risk-taking behavior, specifically motivated, unmotivated and general risk-taking, as measured by the M. Ferguson Risk Behavior Diagnostic Questionnaire.

The results show that there are statistically significant differences in the attitude towards *motivated risk* ($\chi^2_{(4)}=9.579$, $p=0.048$) and *the general propensity to risk* ($\chi^2_{(4)}=11.106$, $p=0.025$) between at least two of the age groups of subjects.

Taking into account the fact that lower scores on this questionnaire mean a higher propensity to risk, the analysis of mean ranks shows that the most inclined to *motivated risk* are the examined persons between the ages of 20 and 30 (MeanRank_{20-30 years} = 78.44), and the least inclined to motivated risk are persons aged between 51 and 60 years (Mean Rank_{51-60y} = 111.74).

The conducted additional Post-hoc test with the Bonferroni correction shows that the subjects aged over 60 are more inclined to *motivated risk* than those aged 31-40 ($p=0.049$), as well as more inclined to *motivated risk* are the examined persons over the age of 60 compared to those aged 51-60 ($p=0.036$).

No statistically significant age differences were reported in the unmotivated risk ($p>0.05$).

With regard to *the general propensity to risk*, statistically significant age differences are also reported, with the most risk-prone in the present study being the subjects again aged 20-30 years (MeanRank_{20-30 years} = 77.38), and the most persons between the ages of 51 and 60 are a little prone to risk (Mean Rank_{51-60y} = 111.47).

The results confirm hypothesis 1.4., namely that there are statistical age differences in the propensity for risky behavior among employees in the security sector.

Age differences in Schubert risk readiness (PSK)

Similarly, a non-parametric Kriskal-Wallis statistical procedure was applied to track age differences in subjects' risk appetite.

Table 2.

Age differences in willingness to risk among the subjects

	Age (groups)	MR	χ^2	df	p
Schubert's willingness to risk	20-30 years	125.38	8,937	4	0.063
	31-40 years	111.91			
	41-50 years	77.86			
	51-60 years	97.36			
	Over 60 years	112.64			

N=205

As can be seen from the presented Table 2, no statistically significant age differences were found regarding the willingness of the examined persons to risk ($p > 0.05$). Tracking the average ranks, however, takes into account the fact that the surveyed individuals are between the ages of 20 and 30. (MeanRank_{20-30 years} = 125.38), have the highest willingness to risk, while persons aged between 41 and 50 years (Mean Rank_{41-50y} = 77.86) the lowest.

3.3. DIFFERENCES IN SOME PERSONALITY CHARACTERISTICS ACCORDING TO AGE

The results of the statistical procedure for establishing age differences against the scales of the Clinical Personality Assessment Questionnaire (PAI Plus) with a non-parametric Kriskal-Wallis test are presented in Table 3.

Table 3.
Age differences in the personality characteristics (from PAI) of the studied persons

	Age	MR	χ^2	df	p
Aggression	20-30 years	96.38	3,559	4	0.469
	31-40 years	118.50			
	41-50 years	92.36			
	51-60 years	99.88			
	Over 60 years	105.31			
Aggressive attitude	20-30 years	88,81	14,911	4	0.005
	31-40 years	100.15			
	41-50 years	73.91			
	51-60 years	101.42			
	Over 60 years	129.38			
Verbal aggression	20-30 years	103.13	1,495	4	0.828
	31-40 years	113.94			
	41-50 years	100.91			
	51-60 years	101.38			
	Over 60 years	98.69			

Physical aggression	20-30 years	103.06			
	31-40 years	133.32			
	41-50 years	118.82	18,187	4	0.001
	51-60 years	97.53			
	Over 60 years	82.00			
Suicidal ideation	20-30 years	94.75			
	31-40 years	108.32			
	41-50 years	98.77	15,776	4	0.003
	51-60 years	90.45			
	Over 60 years	131.24			
Antisocial traits	20-30 years	131.13			
	31-40 years	97.68			
	41-50 years	93.36	7,509	4	0.111
	51-60 years	96.49			
	Over 60 years	115.74			
Antisocial behavior	20-30 years	115.88			
	31-40 years	114.12			
	41-50 years	99.00	2,729	4	0.604
	51-60 years	100.47			
	Over 60 years	96.67			
Egocentrism	20-30 years	129.88			
	31-40 years	80.24	11,649	4	0.020
	41-50 years	90.95			

	51-60 years	103.29			
	Over 60 years	116.88			
Thrill seeking	20-30 years	133.06			
	31-40 years	87.71			
	41-50 years	96.14	16,759	4	0.002
	51-60 years	93.51			
	Over 60 years	128.10			
Alcohol problems	20-30 years	90.38			
	31-40 years	80.68			
	41-50 years	84.50	13,863	4	0.008
	51-60 years	108.38			
	Over 60 years	123.90			
Medication problem	20-30 years	73.63			
	31-40 years	114.21			
	41-50 years	85.91	8,802	4	0.066
	51-60 years	102.68			
	Over 60 years	114.76			

N=205

The presented results show that statistically significant differences are found between at least two of the age groups of the examined persons in the following indicators (from PAI Plus): *aggressive attitude* ($\chi^2_{(4)}=14.911$, $p= 0.005$); *physical aggression* ($\chi^2_{(4)}=18.187$, $p= 0.001$); *suicidal ideation* ($\chi^2_{(4)}=15.776$, $p= .003$) and *egocentrism* ($\chi^2_{(4)}=11.649$, $p= 0.002$).

The aggressive attitude was statistically significantly higher in the examined persons over the age of 60 compared to those aged

41-50 ($p = 0.003$). However, more prone to *physical aggression* are the examined persons aged 31-40 years (MeanRank =133.32) compared to those aged over 60 years (MeanRank =82.00) and with those aged 51-60 years ($p = 0.016$).

Suicidal ideation is statistically significantly more pronounced in the examined persons over 60 years old compared to those aged 51-60 years ($p = 0.001$).

Egocentrism are lower in the examined persons aged 31-40 compared to those aged over 60 ($p = 0.005$) and to those aged 20-30 ($p = 0.006$).

Statistically significantly more inclined to *search for strong sensations* are the examined persons over the age of 60 compared to those aged 31-40 ($p = 0.029$) and with those aged 51-60 ($p = 0.016$). ***Based on the obtained result, hypothesis 1.5. is confirmed, namely that there are statistical age differences in the search for strong feelings among employees in the field of security.***

With regard to alcohol problems, the obtained results indicate that they are statistically significantly more pronounced in the examined persons over the age of 60 compared to the examined aged 31-40 ($p = 0.015$). ***This result confirms the assumption made in hypothesis 1.6., namely, that there are statistical age differences in the expression of alcohol problems among employees in the security sector.***

Analysis of the relationship between the considered personality characteristics and age

Table 4.
Results of a statistical procedure correlation analysis applied to establish a relationship between personality characteristics and age

	Age	
	r	p
Aggression	0.003	0.963
Aggressive attitude	0.218	0.002*

Verbal aggression	-0.089	0.205
Physical aggression	-0.143	0.041*
Suicidal ideation	0.013	0.853
Antisocial traits	0.046	0.516
Antisocial behavior	-0.013	0.848
Egocentrism	0.150	0.032*
Thrill seeking	0.069	0.323
Alcohol problems	0.211	0.002*
Medication problems	0.134	0.055

where r is the Pearson correlation coefficient value

p – significance level of the correlation coefficient

*correlation is significant $p < 0.05$

The results presented in Table 4 show linear, statistically significant weak relationships between age and aggressiveness, egocentrism, and alcohol problems ($p < 0.05$). This means that aggressiveness, self-centeredness, and alcohol problems among security personnel increase slightly but significantly with age.

An inverse weak but statistically significant relationship was observed between age and physical aggression ($p < 0.05$). In practice, this means that as age increases, physical aggression decreases.

The data from the scale "alcohol problems" can be analyzed, where the value of the significance of the correlation coefficient is $p = 0.055$. The results again show a weak relationship between age and medication problems, ie. as we age, medication problems increase.

3.4. DIFFERENCES IN POLYGRAPH EXAMINATION STATUS ACCORDING TO AGE

According to *hypothesis 1.7*, it is assumed that age differences will be observed between security personnel in terms of their loyalty to an employer (presence/absence of contact with a criminal contingent and presence/absence of actions to the detriment of an employer). In order to confirm or reject the indicated hypothesis, the data were subjected to processing by statistical procedure X^2 - analysis.

The results of the conducted statistical procedure reject the presence of age differences regarding the presence or absence of contact with a criminal contingent among the examined persons ($p=0.209>0.05$). ***The results partially reject hypothesis 1.7, namely that there will be age differences between security personnel in terms of their loyalty to an employer (presence/absence of contact with a criminal contingent).***

The results of the conducted statistical procedure confirm the presence of age differences in relation to the presence/absence of actions to the detriment of the employer ($p=0.043<0.05$). ***The results partially confirm hypothesis 1.7., namely that age differences will be observed between employees in the security sector in terms of their loyalty to an employer (presence/absence of actions to the detriment of the employer).***

In order to more thoroughly track the age differences in persons of different status from the polygraph examination and more specifically with regard to their loyalty to an employer (presence/absence of actions to the detriment of the employer), a statistical non-parametric Mann - Whitney procedure was applied . The results show that there are statistically significant differences in the age of persons who did or did not commit actions to the detriment of the employer ($U=129.50$; $p=0.006$). The persons who did not commit actions to the detriment of the employer are statistically older ($MR= 106.9$) than the persons who committed actions to the detriment of the employer ($MR = 70.48$). It can be pointed out that younger

respondents are more likely to commit actions to the detriment of the employer, and are accordingly less loyal.

3. 5. ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VALUE SYSTEM AND RISK BEHAVIOR

One of the goals set in the dissertation work is to trace the relationship between the value system and the risk behavior of employees in the security field. Achieving this goal requires the use of the statistical procedure Pearson correlation analysis.

3.5.1. Results of a Pearson correlation analysis to trace the relationship between the value categories and dimensions measured by the Schwartz Questionnaire and the personal attitude towards motivated and unmotivated risk (after M. Ferguson)

Table 5.

Correlation between the value categories at the individual level and the personal attitude towards motivated and unmotivated risk (according to M. Ferguson)

		Motivated risk	Unmotivated risk	General risk appetite
Security	r	0.224 **	0.212 **	0.240 **
	p	0.001	0.002	0.001
Conformity	r	0.235 **	0.059	0.152 *
	p	0.001	0.403	0.029
Tradition	r	0.160 *	0.169 *	0.184 **
	p	0.022	0.016	0.008
Benevolence	r	0.203 **	0.103	0.158 *
	p	0.004	0.142	0.023
Universalism	r	0.223 **	0.263 **	0.277 **
	p	0.001	0.000	0.000
Self-directedness	r	0.234 **	0.251 **	0.281 **

	p	0.001	0.000	0.000
Stimulation	r	0.277 **	0.322 **	0.350 **
	p	0.000	0.000	0.000
Hedonism	r	0.193 **	0.157 *	0.204 **
	p	0.006	0.024	0.003
Achievement	r	0.134	0.228 **	0.219 **
	p	0.055	0.001	0.002
Authority	r	0.091	0.165 *	0.154 *
	p	0.197	0.018	0.027

$N=205$

***. The correlation is significant at the 0.01 level*

**. The correlation is significant at the 0.05 level*

The results presented in Table 5 show that a statistically significant positive weak correlation is found between *motivated risk* and the value categories of *security, conformity, tradition, benevolence, universalism, self-directedness, stimulation, hedonism*. That is, the results obtained show that with the rise in importance of the value categories *security, conformity, tradition, benevolence, universalism, self-directedness, stimulation, hedonism, the attitude towards motivated risk* is more pronounced among security employees

The obtained results give reason to assume that there is a relationship between some value categories and the motivated risk among employees in the field of security. This result confirms hypothesis 2.2.

Regarding *unmotivated risk*, statistically significant correlations are observed with the value categories *security, tradition, universalism, self-directedness, stimulation, hedonism, achievement and power*. The data show that as the significance of the specified value categories increases, so does the propensity for unmotivated risk.

Here again, the results indicate that there is a relationship between unmotivated risk and some value categories among security employees.

Analogous results are found in *the general propensity to risk* . Statistically significant correlations were observed with all value categories at the individual level. The data show that as the value of each of the value categories increases, so does the overall propensity for risk.

Table 6.

Correlation between individual level value dimensions and personal attitude towards motivated and unmotivated risk (according to M. Ferguson)

		Motivated risk	Unmotivated risk	General risk appetite
Self-transcendence	r	0.241 **	0.210 **	0.248 **
	p	0.000	0.003	0.000
Self-affirmation	r	0.132	0.231 **	0.219 **
	p	0.059	0.001	0.002
Conservatism at the individual level	r	0.241 **	0.168 *	0.223 **
	p	0.000	0.016	0.001
Openness to change	r	0.299 **	0.310 **	0.354 **
	p	0.000	0.000	0.000

N=205

***. The correlation is significant at the 0.01 level*

**. The correlation is significant at the 0.05 level*

The results presented in Table 6 also show that a statistically significant positive weak correlation is found between *the individual-level value dimensions of self-affirmation, individual-level conservatism and openness to change and motivated risk* ($p < 0.05$). Evidence suggests that as the value of assertiveness, individual-level conservatism, and openness to change increases, so does the propensity to take motivated risk.

Unmotivated risk- taking correlated with *all value dimensions* at the individual level ($p < 0.05$), with a moderate correlation with openness to change. The data again indicate that *as the value of each of the value dimensions increases, the propensity for unmotivated risk increases slightly but significantly* .

General risk propensity also correlated with all value dimensions at the individual level. This result confirms hypothesis 2.3., namely that as the importance of the value dimension

individual level of self-affirmation increases, the general propensity to risk among employees in the security sector will also increase.

Table 7.

Correlation between value interests at the individual level and personal attitude towards motivated and unmotivated risk (according to M. Ferguson)

		Motivated risk	Unmotivated risk	General risk appetite
Collective interests	r	0.252 **	0.198 **	0.246 **
	p	0.000	0.004	0.000
Individual interests	r	0.241 **	0.296 **	0.316 **
	p	0.001	0.000	0.000

N=205

***. The correlation is significant at the 0.01 level*

**. The correlation is significant at the 0.05 level*

The results in Table 7 demonstrate the existence of a statistically significant proportional weak correlation between motivated risk and *collective and individual interests*. It is found that as the importance of collective and individual interests increases, so does *the motivated risk*.

Again, there is a weak but significant correlation between unmotivated risk and collective and individual interests. The data show that as the importance of *collective and individual interests increases, the attitude towards unmotivated risk* increases slightly, but significantly.

Similar are the results regarding the general propensity to risk, where a weak correlation with collective interests and a moderate one with individual interests is also observed. The data again show that as the importance of *collective and individual interests increases, the general propensity to risk* increases slightly, but significantly.

Table 8.

Correlation between the value categories at the cultural level and the personal attitude towards motivated and unmotivated risk (according to M. Ferguson)

		Motivated risk	Unmotivated risk	General risk appetite
Conservatism on a cultural level	r	0.222 **	0.136	0.195 **
	p	0.001	0.052	0.005
Affective autonomy	r	0.299 **	0.255 **	0.315 **

	p	0.000	0.000	0.000
Intellectual autonomy	r	0.265 **	0.230 **	0.279 **
	p	0.000	0.001	0.000
Autonomy (United)	r	0.319 **	0.275 **	0.337 **
	p	0.000	0.000	0.000
Hierarchy	r	0.141 *	0.284 **	0.250 **
	p	0.044	0.000	0.000
Egalitarianism	r	0.338 **	0.307 **	0.355 **
	p	0.000	0.000	0.000
Mastery	r	0.152 *	0.276 **	0.261 **
	p	0.030	0.000	0.000
Harmony	r	0.045	0.079	0.077
	p	0.521	0.262	0.274

N=205

** . The correlation is significant at the 0.01 level

* . The correlation is significant at the 0.05 level

Moderate correlation is also found between *motivated risk* and *autonomy (combined)* and *egalitarianism*, as well as a **weak correlation** for *affective autonomy*, *intellectual autonomy*, *hierarchy* and *mastery* . That is, the obtained results show that with the rise in significance of the value categories at the cultural level *autonomy (united)*, *affective and intellectual autonomy*, *hierarchy*, *egalitarianism* and *mastery* among employees in the field of security, *the attitude towards motivated risk* is more pronounced.

The data in Table 8 also show a statistically significant positive **moderate** correlation between *unmotivated risk* and the value categories of cultural new *stimulation*, *openness to change* and *egalitarianism*. That is, the obtained results show that with the increase in the importance of *stimulation*, *openness to changes* and *egalitarianism* among the subjects, *the attitude towards unmotivated risk* is more pronounced.

A statistically significant positive **moderate correlation is also found** between *general risk propensity* and *affective autonomy*, *autonomy (combined)* and *egalitarianism*. The obtained results show that with the increase in the significance of *affective autonomy*, *autonomy (united)* and *egalitarianism* among the subjects, *the general propensity to risk* is more pronounced.

3.5.2. Results of a Pearson correlation analysis to track the relationship between value categories and dimensions, Schwartz Questionnaire dimensions, and risk appetite (according to Schubert)

To establish statistically significant relationships between value categories and dimensions, dimensions with the Schwartz questionnaire and willingness to risk, the statistical procedure Pearson correlation analysis was again applied.

Table 9.
Correlation between value interests at the individual level and willingness to risk (according to Schubert)

		Schubert's willingness to risk	
		R	P
Value categories			
	Security	0.0 95	0, 174
	Conformity	0.0 69	0, 327
	Tradition	0, 175	0.012 *
	Benevolence	0.050	0.476
	Universalism	0.135	0.054
	Self-directedness	0.1 11	0, 115
	Stimulation	0, 269	0.00 *
	Hedonism	0, 160*	0.022 *
	Achievement	0, 175	0.025 *
	Authority	0, 134	0.055
Value dimensions			

Self-transcendence	0.1 06	0.1 31
Self-affirmation	0.1 71	0.014*
Conservatism at the individual level	0, 132	0.060
Openness to change	0, 238	0.001 *
Valuable interests		
Collective interests	0, 123	0.078
Individual interests	0.225 *	0.001 *
Value categories at the cultural level		
Conservatism on a cultural level	0.092	0, 189
Affective autonomy	0.2 46	0.00 0
Intellectual autonomy	0.1 41	0.0 44*
Autonomy (United)	0.220	0.00 2 *
Hierarchy	0, 255	0,000 *
Egalitarianism	0, 193	0.0 05*
Mastery	0.1 17	0.094
Harmony	- 0.0 05	0.943

where r is the Pearson correlation coefficient value

p – significance level of the correlation coefficient

*correlation is significant $p < 0.05$

As can be seen from the results presented in Table 9, a statistically significant positive weak correlation is established between *the willingness to risk (according to Schubert)* and the following value categories: *tradition, stimulation, hedonism, achievement* ($p < 0.05$). That is, the obtained results show that with the increase in the

importance of the value categories (tradition, stimulation, hedonism, achievement) among the studied persons, the willingness to risk is also more pronounced.

It can be argued that there is a statistical relationship between some value categories at the individual level and the willingness to take risks.

Regarding individual-level value dimensions and willingness to take risks, a weak positive correlation was observed with *assertiveness* and with *openness to change* ($p < 0.05$). *As the value of self-assertion and openness to change increases, so does the willingness to take risks.*

In the case of value interests, a statistically significant relationship was established between *willingness to risk* and *individual interests* ($p < 0.05$). The results show that as the importance of individual interests increases, the willingness to take risks increases slightly, but significantly.

The analysis of the data concerning the value categories at the cultural level showed a statistically significant weak relationship between *affective autonomy*, *intellectual autonomy*, *autonomy (combined)*, *hierarchy* and *egalitarianism*. That is, the obtained results show that as the significance of the value categories at the cultural level (*affective autonomy*, *intellectual autonomy*, *autonomy (united)*, *hierarchy* and *egalitarianism*) among the examined persons, employees in the field of security, is more pronounced, *the willingness to risk is also more pronounced.*

3.8.3. Results of a Pearson correlation analysis to track the relationship between the value categories and dimensions measured by the Schwartz Questionnaire and personality traits (from PAI plus)

Based on the theoretical propositions and empirical studies discussed in Chapter One, the present dissertation assumes that PAI investigated with the Clinical Personality Assessment Questionnaire Plus, personality categories (aggression, aggressive attitude, verbal aggression, physical aggression, suicidal ideation, antisocial traits, antisocial behavior, egocentrism, thrill seeking, alcohol problems, and drug problems) relate to risky behavior. On this basis, a correlation

analysis was made to establish statistically significant relationships between the considered personality categories and the value categories and dimensions at the individual and cultural level.

The data show that a statistically significant negative weak correlation is established between the indicator of *aggression* and the following value categories at the individual level: *security, tradition, benevolence, self-directedness, stimulation*, among the persons studied. A statistically significant negative **moderate** correlation was also established between *aggression* and the following value categories and *conformity, universalism, and achievement* among the studied persons.

The obtained results show that as the significance of the value categories *security, tradition, benevolence, self-directedness, stimulation, conformity, universalism, achievement* increases, the aggressiveness of the subjects also decreases.

The results thus presented confirm hypothesis 2.4, namely that there are statistically significant relationships between aggression and value categories at the individual level.

According to the index of aggressive attitude, a statistically significant negative weak correlation is established between *aggressive attitude* and the following value categories at the individual level: *security, tradition, universalism, stimulation, hedonism, power*, among the persons studied.

A statistically significant negative moderate correlation was also found between *an aggressive attitude* and the value categories of *conformity, benevolence, self-directedness, and achievement*, in the studied persons.

The obtained result shows that as the significance of the value categories at the individual level (*security, conformity, tradition, benevolence, universalism, self-directedness, stimulation, hedonism, achievement, power*) increases, the *aggressive attitude* of the subjects also decreases.

A statistically significant negative weak correlation was found between *verbal aggression* and the following value categories: *conformity, tradition, benevolence, universalism, power*, among the persons studied. *That is, the obtained result shows that as the significance of the specified value categories increases at the*

individual level, the verbal aggression among the subjects also decreases.

A statistically significant negative weak correlation was found between *physical aggression* and the value categories of *security, universalism, self-directedness, stimulation, and achievement* among the subjects . That is, the obtained result shows that as the significance of the value categories *security, universalism, self-direction, stimulation, achievement increases, the physical aggression among the subjects also decreases.*

Correlation analysis reveals a statistically significant negative **weak** correlation between *suicidal ideation* and the value categories of *security, conformity, tradition, universalism, stimulation, achievement, power*, in the subjects and a statistically significant negative **moderate** correlation between *suicidal ideation* and the value categories of *benevolence, self-directedness*. The result shows that as the significance of value categories and *security, conformity, tradition, benevolence, universalism, self-directedness, stimulation, achievement, power increases, suicidal ideation decreases among the subjects.*

A statistically significant negative weak correlation was also found between the indicator of *antisocial traits* and the value categories of *conformity and benevolence*, as well as a statistically significant **positive weak** correlation between *antisocial traits* and *stimulation* in the subjects. The result means that as the significance of the *conformity and benevolence* value categories increases , *the antisocial traits* are less pronounced in the subjects, and as the importance of stimulation increases, *the antisocial traits* are more pronounced in the subjects.

Antisocial behavior and individual-level value categories of *security, conformity, tradition, benevolence, universalism, self-directedness, achievement, and power* is also statistically significant and weak . In this sense the obtained result shows that as the significance of the value categories and *security, conformity, tradition, benevolence, universalism, self-directedness, achievement, power increases, the antisocial behavior of the studied persons decreases - they become more conforming and more inclined to follow moral norms.*

This result confirms hypothesis 2.5., namely that there is a statistically significant relationship between antisocial behavior and value categories at the individual level.

Egocentrism correlates statistically with the value categories *conformity and benevolence*, the correlation being *weak and negative*, and a statistically significant **positive weak** correlation is *observed between egocentrism and power*. The result means that as the significance of the value categories *conformity, benevolence* increases, so does *egalitarianism*, and as the significance of *power* increases, so does *egalitarianism* among the subjects.

Positive weak correlation is also established between the indicator *seeking strong sensations* and the value category *stimulation*. The result shows that as the importance of *stimulation increases*, the *tendency to seek strong sensations* (the tendency to take risks and to try new things) in the subjects is more pronounced.

Problems with alcohol and the value categories of *benevolence, universalism, self-directedness, achievement, power* is also statistically significant and weak. The obtained result shows that as the significance of the value categories at the individual level of *benevolence, universalism, self-directedness, achievement, power increases*, the *problems with alcohol* in the examined persons also decrease.

Regarding the *medication problem indicator*, a statistically significant negative weak correlation with the value categories *security, conformity, benevolence, universalism and self-directedness* is reported. The obtained result shows that with the increase in the importance of the value categories *security, conformity, benevolence, universalism, self-directedness*, the *problem with medication* in the examined persons also decreases.

A statistically significant negative correlation was found between *aggression* and the following value dimensions at the individual level, such as *self-affirmation, conservatism at the individual level and openness to change*, the relationship is **weak**, and at *self-transcendence* it is **moderate**.

The obtained result shows that as the importance of the value dimensions at the individual level increases, the *aggressiveness* of employees in the field of security also decreases.

The correlation analysis shows the presence of a moderate statistically significant negative correlation between the aggressive attitude and the value dimensions *self-transcendence* and *self-affirmation*, as well as a weak but statistically significant negative correlation with *conservatism at the individual level* and *openness to change*. It can be argued that as the importance of individual-level value dimensions increases, aggressiveness decreases.

Weakly but statistically significantly correlated verbal aggression with self-transcendence and conservatism of individual new. Specifically, the results show that as the salience of individual-level value dimensions increases, verbal aggression decreases.

Physical aggression correlated weakly but statistically significantly with all dimensions at the individual level.

A moderate inverse correlation was observed between suicidal ideation and *self-transcendence* and *self-affirmation*, as well as a weak but statistically significant negative correlation with *individual-level conservatism* and *openness to change*. The data show that as all dimensions increase at the individual level, suicidal ideation decreases.

Self-affirmation, self-transcendence and conservatism at the individual level is reported for *the Antisocial Behavior indicator*. The data show that increasing the importance of the value dimensions *self-affirmation, self-transcendence and conservatism at the individual level* weakly but significantly reduces *antisocial behavior* among security personnel.

A weak statistically significant inverse correlation was also observed between *egocentrism* and self-transcendence and between *sensation seeking* and *openness to change*. That is, as egocentrism increases, self-transcendence decreases, and as sensation seeking increases, openness to change decreases.

The alcohol problems indicator had a weak but significant negative relationship with *self-transcendence* and *self-affirmation*, whereas the *drug problems indicator* had *self-transcendence* and *openness to change*.

Regarding value interests and their relationship with aggression, a moderate inverse relationship between aggression and collective interests and a weak inverse relationship with individual interests is

observed. The results show that as value interests increase, aggressiveness decreases.

Regarding the aggressive attitude, the results are similar. It was found that increasing the importance of individual ($r = -0.304$) and collective interests ($r = -0.348$) moderately and significantly decreases aggressiveness. A weak but statistically significant inverse relationship was also observed between collective interests and verbal and physical aggression, while individual interests were significantly correlated with physical aggression.

Suicidal ideation correlates negatively with value interests, with weak correlation for individual interests and moderate correlation for collective interests. *It can be argued that as value interests increase, suicidal ideation decreases.*

A weak but statistically significant negative relationship is established between collective interests and antisocial traits, *that is, the data show that as the presence of antisocial traits increases in the subjects, collective interests decrease in importance.*

Antisocial behavior correlates weakly with individual and collective value interests, with correlations being inversely proportional. *The data show that with an increase in antisocial behavior among the subjects, individual and collective value interests decrease.*

Again, a weak but statistically significant inverse relationship is observed between egocentrism and collective interests. *The results logically show that as egocentrism increases, collective interests decrease.*

The indicator "Problems with alcohol" is weakly but significantly correlated with individual and collective value interests, and the correlations are again negative, meaning that as the salience of individual and collective value interests increases, problems with alcohol decrease (and vice versa).

The indicator "Problems with medication" correlates with the collective value interests, and the relationship is negative – with an increase in the problems with medication in the examined persons, the collective value interests decrease slightly, but significantly.

The data indicate that a statistically significant negative weak correlation is established between the indicator of *aggression* and the following value categories at the cultural level: *affective autonomy*,

intellectual autonomy, autonomy (united) and egalitarianism among the subjects . A statistically significant negative **moderate** correlation was also found between *aggression* and the value categories and dimensions of *conservatism at the cultural level, mastery and harmony* among the subjects.

The obtained results show that with the increase in the significance of some of the value dimensions at the cultural level (*conservatism at the cultural level, affective autonomy, intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism, mastery and harmony*), the aggressiveness of the subjects also decreases.

Weak correlation was also found between *an aggressive attitude* and value categories at the cultural level: *affective autonomy, intellectual autonomy, autonomy (united), hierarchy and egalitarianism* among the subjects . A statistically significant negative **moderate** correlation was also found between *an aggressive attitude* and value categories of *collective interests, individual interests, conservatism at the cultural level, mastery and harmony* among the subjects.

Thus, the obtained result shows that with the increase in the significance of the value categories at the cultural level , *cultural conservatism, affective autonomy, intellectual autonomy, autonomy (united), hierarchy, egalitarianism, mastery and harmony, the aggressive attitude* of the subjects also decreases . It can be argued that there is a relationship between aggressive attitude and all value categories at the cultural level, and it is negative.

A statistically significant negative weak correlation was established between *verbal aggression* and the value categories of *cultural conservatism, egalitarianism and mastery* among the subjects. Thus, the presented result shows that with the increase in the significance of the value categories of *cultural conservatism, egalitarianism and mastery, the verbal aggression* of the examined persons also decreases.

Positive weak correlation was also found between *verbal aggression* and *hierarchy* in the studied persons. This result shows that the higher *the hierarchy is valued* among the subjects, the higher the levels of *verbal aggression* among them.

A statistically significant negative weak correlation was found between *physical aggression* and all value categories at the cultural

level, except for hierarchy. The obtained result shows that with the increase in the significance of the value categories at the cultural level, *cultural conservatism, affective autonomy, intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism, mastery and harmony, the physical aggression* of the subjects also decreases.

With the *suicidal ideation indicator*, a statistically significant negative weak correlation was established with the value categories of *autonomy (united), hierarchy, mastery and harmony* among the subjects. There is also a statistically significant negative **moderate** correlation between *suicidal ideation* and the value categories of *cultural conservatism, intellectual autonomy and egalitarianism*. The result shows that with the increasing significance of the value categories of *cultural conservatism, intellectual autonomy, autonomy (united), hierarchy, egalitarianism, mastery and harmony*, also reduces *suicidal ideation* in the subjects.

Antisocial traits indicator did not correlate with any of the value categories at the cultural level, while *the antisocial behavior* indicator has a statistically significant negative weak correlation between the following value categories of *cultural conservatism, intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism, mastery and harmony*. The obtained result shows that with a decrease in *antisocial behavior among the subjects, the importance of the value categories of cultural conservatism, intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism, mastery and harmony among the subjects* increases. That is, they become more conformist and more inclined to comply with social norms and rules.

Between the egocentrism indicator and the value category egalitarianism is also statistically significant and weak, while with *power and hierarchy the correlation is positive, weak*. The result means that with the increase in the importance of *egalitarianism, egocentrism* is less pronounced, and with the increase in the importance of *power and hierarchy, egocentrism* is more pronounced in the studied persons.

Positive weak correlation was also found between the *sensation seeking indicator* and *affective autonomy, autonomy (combined), egalitarianism and mastery*. The result testifies that as the importance of *affective autonomy, autonomy (combined), egalitarianism and mastery* as value categories at the cultural level increases, so does the

tendency to *seek strong sensations* (the tendency to take risks and to try out of new things) in the subjects.

The indicator of *problems with alcohol* shows statistically significant negative weak correlation between the value categories *intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism, mastery and harmony*. This means that as the significance of the value categories, *intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism, mastery and harmony increases, the problems with alcohol* among the subjects also decrease.

Medication problem indicator and *cultural level conservatism, intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism and harmony as cultural level value categories* is also statistically significant negative weak. The obtained result shows that as the importance of the value categories of *cultural conservatism, intellectual autonomy, autonomy (united), egalitarianism and harmony increases, the problem with medication* among the subjects also decreases.

3.6. ANALYSIS OF THE DIFFERENCES IN THE VALUE SYSTEM IN PERSONS WITH DIFFERENT STATUS FROM THE POLYGRAPH EXAMINATION

In order to track the differences in the value categories and dimensions in persons with different status from the polygraph examination and, more specifically, whether they have realized risky behavior "contact with a criminal contingent", a Mann - Whitney statistical procedure was applied . The results are presented in Table 10.

Table 10.

Results of an analysis of the differences in the value categories and dimensions in persons with different status from the polygraph examination for the presence of contact with a criminal contingent

	Polygraph test status	N	MR	U	p
--	-----------------------	---	----	---	---

Value categories

Security	No contact with a criminal contingent	185	100.72		
	He has contact with a criminal contingent	20	124.10	1428.0	0.093
Conformity	No contact with a criminal contingent	185	99.74		
	He has contact with a criminal contingent	20	133.15	1247.0	0.016*
Tradition	No contact with a criminal contingent	185	99.57		
	He has contact with a criminal contingent	20	134.75	1215.0	0.012*
Benevolence	No contact with a criminal contingent	185	101.39		
	He has contact with a criminal contingent	20	117.90	1552.0	0.236
Universalism	No contact with a criminal contingent	185	101.12		
	He has contact with a criminal contingent	20	120.35	1503.0	0.168
Self-directedness	No contact with a criminal contingent	185	100.99		
	He has contact with a criminal contingent	20	121.60	1478.0	0.139
Stimulation	No contact with a criminal contingent	185	101.52		
	He has contact with a criminal contingent	20	116.73	1575.5	0.275
Hedonism	No contact with a criminal contingent	185	101.64		
	He has contact with a criminal contingent	20	115.55	1599.00	0.316

Achievement	No contact with a criminal contingent	185	101.03		
	He has contact with a criminal contingent	20	121.25	1485.0	0.146
Authority	No contact with a criminal contingent	185	103.15		
	He has contact with a criminal contingent	20	101.62	1823.0	0.914
Value dimensions					
Self-transcendence	No contact with a criminal contingent	185	100.86		
	He has contact with a criminal contingent	20	122.75	1455.00	0.117
Self-affirmation	No contact with a criminal contingent	185	101.83		
	He has contact with a criminal contingent	20	113.80	1634.0	0.117
Conservatism at the individual level	No contact with a criminal contingent	185	99.68		
	He has contact with a criminal contingent	20	133.70	1236.0	0.015*
Openness to change	No contact with a criminal contingent	185	101.29		
	He has contact with a criminal contingent	20	118.85	1533.0	0.208
Valuable interests					
Collective interests	No contact with a criminal contingent	185	100.12		
	He has contact with a criminal contingent	20	129.60	1318.0	0.035 *
Individual interests	No contact with a criminal contingent	185	101.52	1577.0	0.279

	He has contact with a criminal contingent	20	116.65			
Value categories at the cultural level						
Conservatism on a cultural level	No contact with a criminal contingent	185	99.09			
	He has contact with a criminal contingent	20	139.15	1127.0	0.004*	
Affective autonomy	No contact with a criminal contingent	185	101.77			
	He has contact with a criminal contingent	20	114.40	1622.0	0.364	
Intellectual autonomy	No contact with a criminal contingent	185	99.39			
	He has contact with a criminal contingent	20	136.35	1183.0	0.008*	
Autonomy (United)	No contact with a criminal contingent	185	100.11			
	He has contact with a criminal contingent	20	129.75	1315.0	0.034*	
Hierarchy	No contact with a criminal contingent	185	104.01			
	He has contact with a criminal contingent	20	93.65	1663.0	0.457	
Egalitarianism	No contact with a criminal contingent	185	101.59			
	He has contact with a criminal contingent	20	116.15	1587.0	0.296	
Mastery	No contact with a criminal contingent	185	102.10			
	He has contact with a criminal contingent	20	111.35	1683.0	0.507	
Harmony	No contact with a criminal contingent	185	100.91			
				1464.0	0.124	

He has contact with a 20 122.30
criminal contingent

N=205

Note: * $p > 0.05$

where MR – the value of the average rank value;

U – the empirical value of the U – Mann - Whitney criterion ;

p – the significance level of the U – Mann - Whitney test .

Statistically significant differences were found in some of the value categories and dimensions for the persons with different status from the conducted polygraph examination to establish the presence or absence of contacts with a criminal contingent. The data show that the two groups of individuals differ statistically significantly in value categories at the individual level "conformity" ($p = 0.016$) and "tradition" ($p = 0.012$). The analysis of mean ranks shows that individuals who have contact with a criminal contingent value conformity more (MeanRank = 133.15) compared to those who have no contact with a criminal contingent (MeanRank = 99.74). Similarly, the mean ranks also show that persons who have contact with the criminal contingent value tradition statistically significantly more (MeanRank = 134.75), compared to those who do not have contact with the criminal contingent (MeanRank = 99.57). No statistically significant differences are observed for the other value categories at the individual level.

Regarding the differences in the value dimensions at the individual level, statistically significant differences were found only on the dimension "Conservatism at the individual level" ($p = 0.015$). The results show that persons who have contacts with the criminal contingent value conservatism more at the individual level (MeanRank = 133.70), i.e. value the preservation of traditional practices more (Papazova & Pencheva, 2007), while persons who have no contact with the criminal contingent – less so (MeanRank = 99.68).

The data show that persons with a different status from the polygraph examination to establish the presence of contacts with a criminal contingent differ statistically and in the value interests that refer to the collective interests ($p = 0.035$). Persons who have contact with a criminal contingent value collective interests more (MeanRank

=129.60) than those who do not have contact with a criminal contingent (MeanRank =100.12).

The two groups of subjects differed statistically in some value categories at the cultural level, and more specifically in Conservatism at the cultural level, Intellectual Autonomy and Unified Autonomy. Persons who have contact with a criminal contingent value cultural conservatism more (MeanRank =139.15) than those who do not have contact with a criminal contingent (MeanRank =99.09). Analogous indicators are also observed for value categories at the cultural level, intellectual autonomy and unified autonomy.

A more in-depth review of the average ranks in all value categories and dimension in relation to the status of the polygraph examination shows that higher values are observed in the examined persons who have been found to have contacts with the criminal contingent. These results can be seen as an indication of higher social desirability and a need to present themselves as more moral and trustworthy.

Table 11.
Results of an analysis of the differences in the value categories and dimensions in persons with different status from the polygraph examination for the presence of actions carried out to the detriment of the employer

	Polygraph test status	N	MR	U	p
Value categories Security	He did not act to the detriment of the employer	183	98.27		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	142.32	1148.0	0.001
Conformity	He did not act to the detriment of the employer	183	99.46		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	132.41	1366.0	0.013
Tradition	He did not act to the detriment of the employer	183	97.77		
				1055.0	0.000

	Performed actions to the detriment of the employer	22	146.55		
Benevolence	He did not act to the detriment of the employer	183	100.41		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	124.55	1539.0	0.071
Universalism	He did not act to the detriment of the employer	183	101.23		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	117.68	1690.0	0.218
Self-directedness	He did not act to the detriment of the employer	183	101.46		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	115.77	1732.0	0.284
Stimulation	He did not act to the detriment of the employer	183	99.93		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	128.50	1452.0	0.032
Hedonism	He did not act to the detriment of the employer	183	101.05		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	119.20	1656.5	0.173
Achievement	He did not act to the detriment of the employer	183	100.44		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	124.32	1544.0	0.073
Authority	He did not act to the detriment of the employer	183	101.44		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	115.95	1728.0	0.277

Value dimensions

Self-transcendence	He did not act to the detriment of the employer	183	100.37		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	124.91	1531.0	0.067
Self-affirmation	He did not act to the detriment of the employer	183	100.46		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	124.14	1548.0	0.077
Conservatism at the individual level	He did not act to the detriment of the employer	183	97.54		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	148.41	1014.0	0.000
Openness to change	He did not act to the detriment of the employer	183	99.87		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	129.00	1441.0	0.030

Valuable interests

Collective interests	He did not act to the detriment of the employer	183	98.82		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	137.77	1248.0	0.004
Individual interests	He did not act to the detriment of the employer	183	99.92		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	128.59	1450.0	0.032

Value categories at the cultural level

Conservatism on a cultural level	He did not act to the detriment of the employer	183	98.01	1100.0	0.001
----------------------------------	---	-----	-------	--------	--------------

	Performed actions to the detriment of the employer	22	144.50		
Affective autonomy	He did not act to the detriment of the employer	183	99.93		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	128.50	1452.0	0.032
Intellectual autonomy	He did not act to the detriment of the employer	183	99.48		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	132.27	1369.0	0.014
Autonomy (United)	He did not act to the detriment of the employer	183	99.05		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	135.82	1291.0	0.006
Hierarchy	He did not act to the detriment of the employer	183	101.75		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	113.36	1785.0	0.385
Egalitarianism	He did not act to the detriment of the employer	183	101.02		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	119.45	1651.0	0.168
Mastery	He did not act to the detriment of the employer	183	101.22		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	117.82	1687.0	0.214
Harmony	He did not act to the detriment of the employer	183	100.67		
	Performed actions to the detriment of the employer	22	122.36	1587.0	0.104

N=205

Note: * $p > 0.05$

where MR – the value of the average rank value;

U – the empirical value of the U – Mann - Whitney criterion ;

p – the significance level of the U – Mann - Whitney test .

The data presented in Table 11 reveal the presence of statistically significant differences in some of the value categories and dimensions for persons with different status from the polygraph examination conducted to establish the presence or absence of actions to the detriment of the employer.

In the value categories at the individual level, the two groups of subjects differed in their assessment of security, conformity, tradition and stimulation. Persons who have been found to have committed actions to the detriment of the employer value these value categories statistically significantly higher.

Individuals who committed actions to the detriment of the employer differ statistically significantly from those who did not on the value dimensions at the individual level, *conservatism at the individual level* and *openness to changes* . The analysis of the average ranks shows that the persons who committed actions to the detriment of the employer value the indicated value dimensions more highly.

Regarding value interests, statistically significant differences are found in both collective and individual interests. The researched persons who committed actions to the detriment of the employer value collective and individual interests more than those who did not commit actions to the detriment of the employer.

The data concerning the value categories at the cultural level show that statistically significant differences between the two groups are found in the value categories of conservatism at the cultural level, affective autonomy, intellectual autonomy, autonomy (combined). The results again show that the persons studied, who have committed actions to the detriment of the employer, value the specified value categories more highly, compared to those who are not found to have committed such actions.

In conclusion of the conducted statistical analyses, it can be argued that there are age differences in risk behavior and value categories at the individual and cultural level among security

personnel. This statement confirms the assumption made in the first main hypothesis.

The second main hypothesis, which states that there is a relationship between value categories at the individual and cultural level and the risk propensity of security personnel, is also confirmed.

CONCLUSIONS

Two main ideas were put forward in the present study. First of all, it is the presence of age differences in risky behavior and value categories and dimensions at the individual and cultural level. The second idea is based on the assumption that there is a statistically significant relationship between risk-taking behavior and value categories and dimensions at the individual and cultural level. Based on the conducted research and the performed statistical procedures, the purpose of which is to confirm or reject the mentioned assumptions, the following main conclusions can be drawn:

Conclusions regarding the studied contingent:

- In the present study, 205 subjects aged between 22 and 73 years were included, with the average age being 51 years ($M=51.00$; $SD=12.110$);
- The proportion of male respondents was 94.6%, while the proportion of females was 5.4%. The smaller sample with representatives of the female gender is due to the fact that the individuals studied work in the security sector, where in general there are fewer representatives of the female gender;
- 90.2% of the examined persons successfully pass the polygraph examination, i.e. have no contact with the criminal contingent, while 9.8% of them have contact with the criminal contingent;
- 89.3% of the examined persons successfully pass that part of the polygraph examination, which concerns the performance of actions to the detriment of the employer. The remaining 10.7% committed actions to the detriment of the employer;
- In general, the examined persons demonstrate a weak attitude towards motivated and unmotivated risk;
- conformity, security and benevolence the highest, and hierarchy, power and stimulation the lowest;

Conclusions regarding age differences:

- There are age differences in relation to some value categories, both on an individual and cultural level;

- Those surveyed between the ages of 41 and 50 value conformity more highly than those over 60;
- Stimulation as a value category is valued to a higher degree by the surveyed persons aged 20-30, followed by those over 60, and the least by persons aged between 51 and 60;
- Age did not stand out as a factor influencing the four value dimensions self-transcendence , self-affirmation , conservatism at the individual level and openness to change;
- "Affective autonomy" is valued to a higher degree by the surveyed persons between the ages of 20 and 30, and least by the persons between the ages of 51 and 60;
- The highest importance of harmony was given by the examined persons in the age group of 41-50 years, followed by the persons in the age group between 20 and 30 years. Harmony is rated the lowest by persons aged 31-40;
- The presence of weak but significant inverse relations between age and the value categories at the individual level of benevolence, stimulation, hedonism and achievement is established;
- Dimensions "self-assertion" and "openness to changes" decrease in importance;
- Affective autonomy and general autonomy decrease in importance slightly but statistically significantly;
- There are statistically significant age differences in relation to motivated risk in the subjects. The most inclined to motivated risk are the examined persons between the ages of 20 and 30, and the least inclined to motivated risk are the persons aged 51 to 60;
- The aggressive attitude is statistically significantly higher in the examined persons over the age of 60 compared to those aged 41-50;
- The subjects aged 31-40 are more prone to physical aggression compared to those aged over 60 (and those aged 51-60);
- Suicidal ideation is statistically significantly more pronounced in the examined persons over 60 years of age compared to those aged 51-60 years;
- The levels of egocentrism are lower in the examined persons aged 31-40 compared to those aged over 60 and to those aged 20-30;

- Statistically significantly more inclined to search for strong sensations are the examined persons over the age of 60 compared to those aged 31-40 and to those aged 51-60;
- Aggressiveness, self-centeredness and alcohol problems among security personnel increase slightly but significantly with age;
- As the age of the subjects increases, physical aggression decreases;
- The persons studied do not differ in age in terms of their presence or absence of contact with a criminal contingent;
- There are statistically significant age differences among the persons who did or did not perform actions to the detriment of the employer. Younger respondents are more likely to commit actions to the detriment of the employer.

Conclusions regarding the relationships between the measured categories:

- With an increase in the importance of value categories (security, conformity , tradition, benevolence, universalism, self-directedness , stimulation, hedonism), the attitude towards motivated risk is more pronounced among employees in the security sector;
- As the importance of security, tradition, universalism, self-directedness , stimulation, hedonism, achievement and power value categories increases, so does the propensity for unmotivated risk;
- As the importance of each of the value categories increases, so does the general propensity to risk;
- As the value of self-affirmation , conservatism at the individual level and openness to change increases, the propensity for motivated risk increases;
- As the value of each of the value dimensions at the individual level increases, the propensity for unmotivated risk increases slightly but significantly;
- As the importance of both collective and individual interests increases, so does motivated risk;
- As the importance of collective and individual interests increases, the attitude towards unmotivated risk increases slightly but significantly;

- With the rise in importance of the value categories at the cultural level of autonomy (united), affective and intellectual autonomy, hierarchy, egalitarianism , and mastery among employees in the field of security, the attitude towards motivated risk is more pronounced;
- As the importance of stimulation, openness to change and egalitarianism among the subjects increased, the attitude towards unmotivated risk is more pronounced;
- As the importance of the value categories, conservatism at the individual level, collective interests, conservatism at the cultural level, intellectual autonomy, hierarchy and mastery, increased, the general propensity to risk was also more pronounced among the studied persons;
- As the importance of affective autonomy, autonomy (united) and egalitarianism in the subjects increased, so did the general propensity to risk;
- As the importance of the value categories tradition, stimulation, hedonism, and achievement increases among the subjects, the willingness to risk is also more pronounced;
- self-affirmation and openness to change increases , so does the willingness to take risks;
- As the importance of individual interests increases, the willingness to take risks increases slightly, but significantly;
- affective autonomy, intellectual autonomy, autonomy (united), hierarchy and egalitarianism) increases among the examined persons, employees in the field of security, the willingness to risk is more pronounced;
- As the importance of a number of value categories and dementias at the individual and cultural level increases, the intensity of some personal indicators related to risky behavior decreases;
- As the importance of stimulation increases, the tendency to seek strong sensations (the desire to take risks and to try new things) is more pronounced in the subjects;
- A positive relationship was observed between verbal aggression and hierarchy as the value category at the cultural level;
- In the case of persons with a different status, a polygraph examination to establish the presence or absence of contacts with a

criminal contingent shows statistically significant differences in some of the value categories and dimensions;

- In the case of persons with a different status, a polygraph examination to establish the presence or absence of actions to the detriment of the employer shows statistically significant differences in some of the value categories and dimensions.

RECOMMENDATIONS

In addition to all the conclusions that were listed, a number of shortcomings of the present study can be pointed out. For future research involving individuals working in the field of security and tracing the relationship between their values and risk-taking behavior, it is advisable to pay attention to aspects unique to the relevant professional context such as the influence of the work environment, the type of risks they usually encounter, and the specific value dimensions most relevant to their roles.

In the current dissertation, general human values are investigated, but for future research it is good to investigate professional values as well. Another recommendation for future research is to conduct a comparative analysis of risk perception and assessment in security personnel and the general population. Due to specific training and work experience, security personnel may have a different perception and assessment of risks.

Also of research interest would be high workplace stress and its impact on both values and risk-taking behavior, possibly resulting in unique patterns not seen in the general population.

A shortcoming of the present study is the lack of analysis of differences in education. A recommendation for future research is to determine the differences in the value system and risk-taking behavior of individuals working in the field of security in relation to their education

A similar shortcoming is that the present study did not include an analysis of gender differences. For future research, it is good to conduct a study to determine whether there are gender differences in risk-taking behavior among security personnel related to value profiles or other factors.

CONTRIBUTIONS

In a scientific-theoretical aspect:

1. For the first time in the Republic of Bulgaria, a complex study was conducted among employees in the field of security of their value categories and dimensions (at the individual and cultural level) and various aspects of their risky behavior.

2. For the first time in the Republic of Bulgaria, a systematized empirical study of employees in the field of security, including a polygraph, was conducted.

3. Age differences in some aspects of risk behavior among security personnel have been found, contributing to a more detailed understanding of the age dynamics of risk behavior.

4. The existence of age differences in a number of value categories and dimensions at the individual and cultural level has been proven, which can be used in the professional selection of personnel working in the security sector.

5. Significant age differences were found in relation to the loyalty of employees in the field of security, regarding the performance of actions to the detriment of the employer. It was established that the younger persons examined were more likely to commit acts to the detriment of the employer. This supports the practice of making loyalty the subject of psychological testing in the selection and re-selection of security personnel.

6. The existence of significant relationships between a number of value categories and dimensions (at the individual and cultural level) and aspects of risk behavior among employees in the field of security has been proven, which can serve to develop a corresponding psychological profile of those working in this field.

In a practical-applied aspect:

1. the polygraph was confirmed when checking past risky and disloyal behavior.

2. The obtained results can contribute to more effective recruitment, professional growth and realization among employees in the field of security.

3. The obtained empirical material can be a reference point for the preparation of specialized trainings and educations for employees

in the field of security, aimed at improving their loyalty, integrity, reducing risky behavior and acquiring job-relevant values.

PUBLICATIONS

1. Genkov , D. & Todorov, T. (2024). Behavioral analysis of suspects . *Open Journal for Psychological Research* , 8(1). 1-8
2. Todorov, T. (2023). New technologies in lie detection. *Yearbook of Psychology*, 14(2), 139-141
3. Zaimova-Tsaneva, E., Ximena-Pop, A., Todorov, T., Vladimirova, V., Mavrodiev, S., Hadzhieva, T., & Mancheva, R. (2023). Research on the relationship between the dark triad and aggression in women convicted of violent crimes in a Bulgarian prison . *Psychological Thought* , 16(1), 156-177
4. Zaimova-Tsaneva, E., Vladimirova, V., Todorov, T., & Genkov, D. (2023). Polygraph Examinations as a Preventative Measure of Corrupt Behavior—A Case Study. *Open Journal for Psychological Research* , 7(1). 15-24
5. Vladimirova, V., Todorov, T. (2020). Interview, interrogation and confessions. *Yearbook of psychology* 11(1), 10-16. Online ISSN 2683-0426
6. Vladimirova, VV, & Todorov, TB (2020). The Essence of the Polygraph Method and its Usage in Bulgaria. *Studies in Humanities and Social Sciences* , 219.
7. Vladimirova, V., Todorov, T., Vitale, I. (2019). Tecniche di Riconoscimento della Menzogna In *Manuale di psicologia juridica*, . Istituto Teseo University Press, 615-625
8. Todorov, T. (2009). Psychological interview with a psychopathic suspect . *IP-MIA Yearbook* , Sofia , 39-50